

ДАСЛЕДАВАННІ

УДК 7.016.4(476)+746.1(476)

ВОЛЬГА ЛАБАЧЭЎСКАЯ

ПАТРЫЯТЫЧНАЯ МІФАЛОГІЯ БЕЛАРУСКАГА АРНАМЕНТУ ПРАФЕСАРА М. С. КАЦАРА

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў

Ключавыя словы: арнамент, ткацтва, вышыўка, сімвал, семантыка, міфалогія, міфатворчасць.

«Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка» – апошняя праца прафесара Міхаіла Сяргеевіча Кацара (1906–1995) была выдадзена ў 1996 г. ужо пасля яго смерці. Кніга вытрымала яшчэ два выданні (2009, 2013) і займае, бадай, першае месца ў рэйтынгу чытацкай папулярнасці, мае вялізны ўплыў на стаўленне да беларускага народнага арнаменту ў сучаснай культуры і грамадстве нашай краіны. Яна растыражаваная ў віртуальнай прасторы, сваім зместам запаланіла адукацыйны і калянавуковы дыкурс, стала сапраўднай з’явай масавай культуры, якая паспяхова ўключыла беларускі геаметрычны арнамент у свой арсенал. Знакі арнаменту ў кнізе, здабытыя шляхам расчляннення цэласных арнаментальных структур народнага тэкстылю, вылучэння з яго асобных графічных элементаў, спрошчаная або цалкам адвольная трактоўка іх семантыкі былі ўспрынятыя ў грамадстве ў якасці першакрыніц, узораў для наступных сэнсавых і візуальных дэканструкцый. Кніга стварыла падмурак для збудавання «вышымайкавага» руху, які пачынаючы з 2014 г. здолеў сцвердзіць беларускі арнамент у якасці сімвала нацыянальнай ідэнтыфікацыі сучаснага беларуса. Апошнім часам у выдавецтве «Беларуская энцыклапедыя імя П. Броўкі» з’явілася адаптаванае выданне папулярнай кнігі А. Коршак пад назвай «Пасланні ад продкаў. Аб чым расказвае беларускі арнамент», дзе маладым чытачам прапанаваны спрошчаныя вытрымкі з міфалогіі арнаменту М. Кацара і той жа самы графічны матэрыял [Коршак 2017].

За перыяд 25-гадовага функцыянавання ў разнастайным дыкурсе і мастацкіх практыках нацыянальнай культуры праца М. Кацара па семантыцы беларускага арнаменту засталася па-за навуковай увагай, не сталася прадметам крытыкі ў айчынным мастацтвазнаўстве і фалькларыстыцы. Здаецца, усе ўжо прызвычаліся да тэзаў, што беларускі арнамент прыхаваў да нашага часу славянскія старажытнасці, увасабляе язычніцкіх «Спарыша», «Жыценя», «Ладу» ды іншых міфалагічных персанажаў і нават уверавалі ў іх рэінкарнацыю на нашай нацыянальнай глебе. Ці варта разбураць непахіснасць веры ў іх са-

праўднасць і паспяховы ўплыў на цяперашняе наша жыццё ў работнікаў культурных устаноў, бібліятэк, выхавальнікаў дзіцячых садкоў, настаўнікаў і нават універсітэцкіх выкладчыкаў, іх вучняў і студэнтаў, журналістаў? Ці ўвогуле варта сур'ёзнай крытычнай аналітыкі навукова-папулярная па сваім жанры праца? Намаганні асобна ўзятага навукоўца ў спробе перафарматавання масавай свядомасці напэўна будуць марнымі ды заведама няўдзячнымі. Сфера навуковай дзейнасці, якая, як трэба канстатаваць, таксама трывала адаптавала «семантыку беларускага арнаменту па Кацару» і трансліюе яе ў публікацыях магістрантаў, аспірантаў і нават уладальнікаў навуковых ступеняў, вымушае ў рэшце рэшт асэнсаваць перадумовы і прычыны яе з'яўлення, раскрыць механізмы і метады, якімі карыстаўся аўтар такіх папулярных семантычных рэканструкцый.

У дадзеным артыкуле нас будуць цікавіць гісторыя даследавання і эвалюцыя поглядаў М. Кацара на пытанне сімволікі беларускага арнаменту і яго сувязі са славянскай міфалогіяй; паспрабуем высветліць, на працы якіх даследчыкаў у гэтай галіне ён абапіраўся, якімі падыходамі і метадамі карыстаўся, якія інтэнцыі і перакананні кіравалі вучоным у гэтай шматгадовай працы. Пры гэтым будзем абапірацца не столькі на кнігу «Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка», якая з'яўляецца выдавецкай перапрацоўкай рукапісу пад агульнай рэдакцыяй Я. Сахуты, а на аўтарскі арыгінал рукапісу, ксеракопія якога знаходзіцца ў маім распараджэнні. Звернемся да аналізу палявых запісаў вучонага, датычных семантыкі арнаменту, архіўных матэрыялаў і рукапісаў прафесара М. Кацара, якія захоўваюцца ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ), Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі.

Ад рукапісу да кнігі

Арыгінальны рукапіс працы па беларускім арнаменце прафесара М. Кацара захаваўся ў некалькіх варыянтах. У маім распараджэнні знаходзіцца экзэмпляр ксеракопіі рукапіса-альбома «Образы-узоры белорусского народного художественного ткачества» 1991 г. [Кацер 1991]. Больш аб'ёмны рукапіс М. Кацара пад назвай «Образцы орнамента народного художественного ткачества Беларуси», датаваны 1992–1993 гг., апрацаваў Я. Сахута¹ для выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя». Экзэмпляры ксеракопій рукапісаў: «Образы-узоры народного художественного ткачества Белоруссии» [Кацер 1990], «Белорусский орнамент. Ч. 1. От первобытного общества до XIX в.» [Кацер 1992], «Белорусский орнамент: Ч. 2, гл. VIII–X. Орнамент XX века» [Кацер 1990a]² былі перададзены

¹ Паводле сведчання Г. Бабровіч, ксеракопія гэтага варыянта рукапісу захоўваецца ў асабістым архіве Я. Сахуты [Бобровіч 2019].

² Ксеракопія ўяўляе сабой альбом ілюстрацый народнага касцюма, ткацтва, вышыўкі і іншых відаў дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, а таксама лясной скульптуры, сцэнічнага адзення, інтэр'ера (усяго 1765 ілюстрацый), якія дапоўнены асабістымі фатаграфіямі М. С. Кацара, аўтабіяграфічнымі тэкстамі «Воспоминания прошедшего», «О фамилии Кацар», «С любовью к природе», уклеякай юбілейнага артыкула А. Лявонавай і В. Шматава «Даследчык і настаўнік» з часопіса «Мастацтва» за 1986 г. У прадмове аўтар піша, што гэта другая частка альбома «Беларускі арнамент», у першую ўключаны перыяд ад першабытнага грамадства да XIX ст. уключна.

вучоным на захаванне ў аддзел рукапісаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. Рукапіс з альбомам ілюстрацый пад назвай «Образы добра, любви и красоты в орнаменте НХТ Беларуси» (1990–1991) пасля смерці вучонага разам з іншымі яго матэрыяламі быў перададзены ў архіў сектара старажытнабеларускай культуры Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Сваю апошнюю працу М. Кацар пісаў на падставе напрацовак 1950–1970-х гг., тэксты якіх захаваліся ў рукапісах і будуць прааналізаваны намі далей. Ён прысвяціў гэтай працы час пасля сыходу на пенсію, калі ў асноўным жыў на сваёй дачы ў Крыжоўцы пад Мінскам. У 1979 г. ва ўкраінскім часопісе «Народна творчість та етнографія» ім быў апублікаваны адзін прыжыццёвы артыкул пра беларускі арнамент у ткацтве і вышыўцы [Кацар 1979]. У пачатку 1990-х гг. М. Кацар быў ужо досыць пажылым чалавекам, які падводзіў вынікі свайго жыцця шляху і навуковага даробку. У 1977 г. была напісана падрабязная аўтабіяграфія з каментарыямі, якую ў 1993 г. ён перадаў у Нацыянальную бібліятэку Беларусі [Кацар 1977]¹. Частка архіва М. Кацара ў 1982 г. трапіла ў Віцебскі абласны краязнаўчы музей, а большасць матэрыялаў у 1992 г. – у Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (фонд 149).

У апошнія гады жыцця М. Кацар шукаў выдаўца для новай кнігі і навуковага рэдактара, які б давёў рукапіс да ладу. Сваю працу ён прапанаваў для азнамлення ў розныя інстытуцыі, у выніку – рукапіс быў адксеракіраваны ў некалькіх экзэмплярах.

Прапанова рэдагавання рукапісу ў той час паступіла і да мяне. Мы сустраліся з М. Кацарам у Беларускім інстытуце праблем культуры, дзе я на той час узначальвала сектар традыцыйнага мастацтва. Мне былі перададзены для азнамлення два тамы рукапісу. Гэта былі папкі для дыплама з тэкстам, напісаным ад рукі, з уклеякамі вялікай колькасці чорна-белых фатаграфій і некаторымі замалёўкамі элементаў арнаменту. Спасылаючыся на занятасць уласнымі даследчымі і выдавецкімі праектамі, я адмовілася ад рэдагавання рукапісу. Сапраўднай прычынай для адмовы сталася тое, што рукапіс не адпавядаў навуковым патрабаванням і тагачаснаму ўзроўню даследавання семантыкі арнаменту, і адно толькі зацікавіў мяне як прыклад інсігнага аматарскага мастацтвазнаўства. Адзінае, што падалося каштоўным, гэта спасылкі ў рукапісе на палявыя запісы, зробленыя аўтарам у экспедыцыях па Віцебшчыне ў 1930-я гг. Тых даваенных сшыткаў бачыць не давялося. Яны загінулі ў полымі пажару на дачы ў Крыжоўцы, падчас якога 31 сакавіка 1995 г. пайшоў з жыцця М. Кацар ва ўзросце 89 гадоў.

Факты біяграфіі

Вікіпедыя падае вельмі сціплыя звесткі аб жыцці і дзейнасці, што не дазваляе скласці аб’ёмнае ўяўленне аб асобе М. Кацара. Вытокі цікавасці вучонага да тэмы арнаменту, аснову яго даследчага метаду магчыма прасачыць праз кан-

¹ Другі экзэмпляр машынапісу аўтабіяграфіі М. Кацара з іншай падборкай фотаздымкаў захоўваецца ў архіве сектара старажытнабеларускай культуры Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

тэкстуальны аналіз аўтабіяграфіі акадэміка, якая была напісана ў 1977 г. Рукапіс захоўвае шмат цікавых фактаў і каментароў, аналіз якіх дазваляе выявіць шляхі фарміравання асобы, жыццёвыя прыярытэты, сканструяваць мадэль фарміравання карціны свету навукоўцы. М. Кацар нарадзіўся ў 1906 г. у сялянскай вялікай сям’і ў в. Клімавічы на тэрыторыі цяперашняга Сенненскага р-на Віцебскай вобл. Яму давялося быць сведкам і ўдзельнікам усіх гістарычных падзей ХХ ст. Аўтабіяграфія напісана сталым чалавекам, які фіксуе для нашчадкаў і будучых даследчыкаў найбольш важныя вехі свайго жыцця, ацэньвае пэўныя падзеі з вяршыні ўласнага жыццёвага досведу, назапашаных ведаў і сфарміраванага светапогляду.

На пачатку аўтабіяграфіі М. Кацар згадвае свайго дзеда Маркіяна, які распавядаў яму пра мінулае і якому ён абавязаны сваімі глыбокімі ведамі аб народнай культуры. Гады яго юнацтва прыпалі на рэвалюцыйнае пераўтварэнне патрыярхальнай беларускай вёскі ва ўсходняй, савецкай, Беларусі. З таго часу яго лёс разгортваецца на перадавых рубяжах партыйнага будаўніцтва, працоўнага фронту і савецкай навукі. У 15 год ён уступае ў камсамол, зусім юным хлопцам са зброяй у руках змагаецца за савецкую ўладу, збірае падаткі з сялян, абіраецца сакратаром камсамольскай ячэйкі. Пра час свайго рамантычнага юнацтва ён піша, што гэта быў цудоўны час і як мага болей хацелася зрабіць на карысць радзімы. Далей працуе піянерважатым, вучыцца ў партшколе і ў 22 гады ўступае ў камуністычную партыю. Радкі аўтабіяграфіі сведчаць, што ў той час яго юнацкія мары зазналі светапоглядную і ідэалагічную эвалюцыю: калі спачатку яму марылася стаць сельскім гаспадаром, гэта значыць працаваць, як дзяды і бацькі на ўласнай зямлі, то досвед удзелу ў калектывізацыі, раскулачванні, службы ў радах Чырвонай Арміі сфарміраваў у яго мэта стаць старшынёй Сенненскага райвыканкама: «У гэтым я бачыў сваю мару, сваё пакліканне», – пісаў ён. Далей у аўтабіяграфіі адзначаны вехі ўдзелу М. Кацара ў савецкай індустрыялізацыі на будоўлі Магнітагорска і шахтаў Кузбаса, рабфаку ў Свядрлоўску. Маладзён свядома будаваў сваё пралетарскае жыццё, бо разумее, што ў савецкай краіне «на крэстьян смотрели косо, а вот пролетарий проходил везде, ему везде полет, везде широкая дорога» [Кацар 1991, 208].

У 1934 г. у працоўнай біяграфіі М. Кацара адбыўся нечаканы паварот – з паступленнем на вучобу ў галоўную гуманітарную ВНУ СССР – Маскоўскі інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры ім. М. Чарнышэўскага распачаўся яго мастацтвазнаўчы і навуковы шлях. У аўтабіяграфіі ён зазначае, што хацеў паступіць у мастацтвазнаўчы інстытут ці ўвогуле гуманітарны. Тлумачэння прычын ці падзей, якія прывялі яго да рашэння вывучаць гісторыю мастацтва, М. Кацар не дае, але менавіта гэты факт абумовіў увесь яго далейшы жыццёвы і навуковы лёс. Вартыя ўвагі яго ўдакладненні, што ў МІГФЛ вучыліся былыя партыйныя работнікі, прадстаўнікі маскоўскай эліты. Малады чалавек з беларускай вёскі, як цяпер кажуць, атрымаў выдатны сацыяльны ліфт, трапіў у асяроддзе савецкай інтэлігенцыі і інтэлектуальнай эліты Масквы¹.

¹ Адною з прычын пераезду ў Маскву, сталася, відаць, і тое, што там з сям’ёй жыў і працаваў дырэктарам магазіна яго старэйшы брат Фёдар.

М. Кацару пашчасціла атрымаць выдатную мастацтвазнаўчую адукацыю – лепшую на той час у СССР. У Інстытуце ён вучыўся ў вядучых даследчыкаў мастацтва, якія працягвалі традыцыі рускай дарэвалюцыйнай школы: М. Алпатава, В. Лазарава, А. Сідарава, Н. Каваленскай, А. Някрасава, Б. Віпера, М. Ліўшыца, Л. Каменева, У. Бонч-Бруевіча. Пасля заканчэння вучбы ён абраў навуковы шлях і ў 1940 г. паступіў у аспірантуру Дзяржаўнай Траццякоўскай галерэі: рыхтаваў дысертацыю па старажытнай беларускай архітэктуры пад навуковым кіраўніцтвам Г. Жыдкова, спецыяліста па старажытнарускім мастацтве, і працаваў экскурсаводам у храме рускага класічнага мастацтва. Пасля ранення ў 1942 г. і дэмабілізацыі з войска М. Кацар вярнуўся да навуковай працы ў аспірантуру Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта і праз год абараніў дысертацыю «Беларуская архітэктура XI–XVI стст.». Па вяртанні ў Беларусь, у 1949 г. ён паступіў у дактарантуру Інстытута мастацтвазнаўства АН СССР і ў 1952 г. абараніў доктарскую дысертацыю па архітэктуры Беларусі XVII–XVIII стст., навуковымі кансультантамі якой былі расійскі акадэмік архітэктуры А. Шчусеў, а пасля яго смерці – вядучы даследчык рускага мастацтва І. Грабар. У 1956 г. М. Кацар атрымаў званне прафесара.

М. Кацар, разам з А. Усам, С. Палесам, А. Аладавай, П. Герасімовічам – айчыннымі мастацтвазнаўцамі пасляваеннага часу, заступіў на змену рэпрэсаванай у 1930-я гг. плеядзе першых даследчыкаў мастацтва Беларусі: П. Шчакаціхіна, М. Каспяровіча, А. Шлюбскага. Працы М. Кацара ўнеслі важкі ўклад у даследаванне беларускага мастацтва, асабліва архітэктуры. Ён з’яўляецца аўтарам першай кароткай гісторыі беларускага мастацтва дарэвалюцыйнага часу і савецкага перыяду, абагульняючай манаграфіі аб дэкаратыўна-прыкладным і народным мастацтве Беларусі. З 1946 па 1973 г. М. Кацар працаваў спачатку ў Інстытуце гісторыі, затым у Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР, у 1950-я гг. выкладаў гісторыю мастацтва ў Беларускам дзяржаўным тэатральна-мастацкім інстытуце. Калегі з нагоды 80-гадовага юбілею М. С. Кацара высока ацанілі яго ўклад у развіццё беларускага мастацтвазнаўства: «Кнігі прафесара... развясці міф пра беднасць беларускага мастацтва. Яны сцвердзілі яго веліч, характэрнасць, нацыянальную адметнасць. Цяпер усе мы вучымся па гэтых кнігах, развіваем, паглыбляем асобныя іх палажэнні» [Лявонава 1986, 65].

Апошняя прыжыццёвая кніга М. Кацара «Народно-прикладное искусство Белоруссии (от первобытного общества до 1917 г.)» убачыла свет у 1972 г. [Кацар 1972]. Пасля выхаду на пенсію вучоны працаваў над кнігамі «Белорусский народный костюм»¹ і «Древнебелорусское искусство» (1976)², якія засталіся ў рукапісах, і кнігай па беларускім арнаменце.

Архіўныя рукапісы, нататкі, запісы М. Кацара калісьці стануць асновай для грунтоўнага даследавання яго навуковай дзейнасці. Тут толькі адзначым,

¹ Рукапіс захоўваецца ў архіве Віцебскага абласнога краязнаўчага музея.

² Рукапіс захоўваецца ў архіве сектара старажытнабеларускага мастацтва Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

што біяграфія вучонага цалкам упісаная ў кантэкст савецкай гісторыі і яе магістральных напрамкаў. У ёй адначасова адлюстравалася шчырае імкненне быць карысным сваёй роднай Беларусі і прытрымліванне кіруючай дзяржаўна-партыйнай ідэалогіі. Вучоны пераканана змагаўся з «фармалістамі» і «бязроднымі касмапалітамі» ў беларускім мастацтве, цытаваў класікаў марксізму-ленінізму, не сумняваўся ў сапраўднасці пастулатаў дыялектычнага матэрыялізму, марксісцка-ленінскай эстэтыкі і праўдзівасці метаду сацыялістычнага рэалізму. Ён шчыра пашыраў веды беларусаў аб унёску суайчыннікаў у мастацтва і архітэктур, быў захоплены талентам беларускага народа, шукаў старажытных карані яго творчасці і імкнуўся засведчыць гэта ў сваіх мастацтвазнаўчых працах, нават не цураючыся некаторых фальсіфікацый, якія вынікалі, як можна меркаваць, з яго самых шчырых інтэнцый і перакананняў.

Арнамент дзяржаўнага сцяга

Перадумовай з'яўлення прац даследчыка па арнаменце варта лічыць яго непасрэдны ўдзел у стварэнні дзяржаўнага сцяга БССР, на якім змешчаны беларускі геаметрычны арнамент. Сцяг быў распрацаваны мастаком М. І. Гусевым (1899–1965), які на той час загадваў мастацкім аддзелам Белдзяржвыдавецтва, і зацверджаны Указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР 25 снежня 1951 г. М. Кацара прынята лічыць сапраўдным «бацькам» беларускага сцяга і аўтарам расшыфровак арнаментальных знакаў.

У той час вучоны працаваў у Інстытуце літаратуры і мастацтва АН БССР і рыхтаваў да абароны доктарскую дысертацыю. Ён апісваў акалічнасці стварэння сцяга БССР:

В 1951 г. меня пригласил пред. АН БССР Гращенков и сказал, что Верховный Совет БССР поручил АН БССР создать эскиз флага БССР и что Академия наук поручает это сектору изобразительного искусства. При этом было сказано, что флаг должен быть оригинальным, отличаться от флагов других республик, чтобы флаг выражал основную идею народа и государства Белоруссии. И вот в старых архивах был обнаружен орнаментальный узор, означающий Восходящее солнце. Он был вышит на полотенце кр. Маркевич М. из дер. Костелище Сенненского р. Вот этот узор и был положен в основу орнаментального узора флага [Кацер 1991, 150].

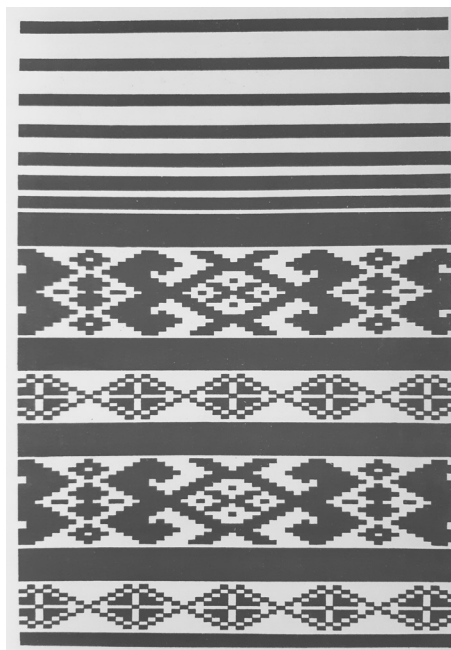
Арнамент для сцяга быў абраны на той падставе, што вобраз узыходзячага сонца атаясамліваўся з сімвалам рэвалюцыі, барацьбы народа за свабоду.

У гэтым эпізодзе даследчык біяграфіі і навуковага даробку М. Кацара ўпершыню сутыкаецца з пэўнай недакладнасцю згаданых фактаў і неадпаведнасцю іх рэчаіснасці. У рукапісе артыкула аб арнаменце народнага ткацтва і вышыўкі 1969 г. вучоны піша, што ўзорам арнаменту для дзяржаўнага сцяга стаў ручнік з Сенненскага павета, які змешчаны ў альбоме «Белорусский народный орнамент» (1953) [Кацер 1969, 20]. У спісе ілюстрацый альбома не пазначана канкрэтнае месца паходжання ручніка, у той час як для іншых ілюстрацый такія звесткі прыведзены [Беларускі 1953, 27]. У пазнейшым рукапісе вучонага

на адной і той жа старонцы змешчаны дзве розныя версіі таго, дзе быў знойдзены ручнік, які паслужыў узорам для арнаменту дзяржаўнага сцяга: першая – «был обнаружен в д. Костелища у кр. Маркевич М.» і апублікаваны ў альбоме Белпрамсавета; другая – «и вот в старых архивах был обнаружен узор восходящее солнце» [Кацар 1991, 150]. Версія з ручніком Матруны Маркевіч пачала шырока транслявацца ў другой палове 1990-х гг., чаму паспрыялі ксеракапіраванне рукапісу, выхад кнігі «Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка» і вяртанне ў 1995 г. да дзяржаўнага сцяга БССР.

У альбоме беларускага арнаменту 1953 г. не згадваецца імя М. Маркевіч у якасці аўтаркі ручніка. Звернем увагу на факт, што ў аўтабіяграфіі 1977 г. М. Кацар распавядае пра сваіх сяцёр, але абмінае сястру Матруну, якая нарадзілася ў 1886 г. Муж сястры Аляксей Маркевіч быў рэпрэсаваны і расстраляны ў 1937 г. [Бараноўскі 2017, 22]. На сям’і ляжала кляймо «кулакоў» і «ворагаў народа». Гэта, безумоўна, кампраметавала цалкам ляяльную да савецкай улады біяграфію вучонага. Небяспека ўзгадваць такую акалічнасць гісторыі сям’і Кацараў мінула з пачаткам эпохі галоснасці М. Гарбачова ў канцы 1980-х гг. Імя сястры Матруны як аўтаркі ручніка, арнамент якога быў узяты для дзяржаўнага сцяга, згадваецца толькі ў апошнім рукапісе вучонага, над якім ён працаваў у гэты час. Можна меркаваць, што канструюванне факта з ручніком Матруны сталася для М. Кацара асабістым «прабачэннем», сімвалічным адкупленнем віны перад памяццю сястры і яе нашчадкамі¹, дазваляла рэабілітаваць сямейную гісторыю². Атрымалася, што ён праславіў гэтую жанчыну – адну з многіх таленавітых беларускіх сялянак. У г. Сянно Віцебскай вобл. у 2015 г. у гонар М. Маркевіч усталяваны памятны знак «Родны край», які прадстаўляе легендарны ручнік з узорам «узыходзячае сонца» [Бараноўскі 2017, 23].

Падвергнуць сумневу рэалістычнасць апісанага факта, які зрабіўся ў апошні час шырокавядомым і знакамітым, прыходзіцца яшчэ і з прычыны відавочных

Замалёўка ручніка, які паслужыў узорам для арнаменту дзяржаўнага сцяга ў 1951 г. [Кацар 1953, 27]

¹ Тэкст ліста Матруны Маркевіч, якая звяртаецца да брата Міхаіла Кацара 16 жніўня 1951 г., прыведзены ў артыкуле С. Рассадзіна, сведчыць аб гаротным стане жанчыны, якая жыла ў зямлянцы і была вельмі хвора. Сувязь паміж братам і сястрой у той час не падтрымлівалася [Рассадин 2019, 72]. М. Маркевіч памерла ў 1957 г.

² Дакумент аб рэабілітацыі А. Маркевіча родныя атрымалі ў 1986 г. [Якаўлева 2020].

Ручнік. Фрагмент з арнамантам «кручча». 1970-я г. Бранае ткацтва. В. Неглюбка, Веткаўскі р-н, Гомельская вобл. Нацыянальны мастацкі музей

разыходжанню у пазначэнні аўтарам тэхнікі выканання ручніка-прататыпа. У альбоме беларускага арнаменту ручнік прыведзены ў раздзеле «Ткацтва», а ў 1990-я гг. вучоны піша, што арнамент быў узяты з ручніка, які вышыла ў 1917 г. яго родная сястра М. Маркевіч [Кацер 1991, 150]. Розныя варыянты паўтараюцца ў шматлікіх публікацыях у медыя. Версія з ткацтвам засведчана ў артыкуле аб дзяржаўным сцягу ў Вікіпедыі [Флаг 2020].

Аналіз дэкаратыўнай кампазіцыі і стылістыкі арнаменту на ілюстрацыі ручніка-прататыпа, нягледзячы на тое, што ён замалёваны недасканалана адносна арыгінала¹, выразна сведчыць пра тое, што ён паходзіць з Падняпроўя, а дакладней – з Чачэрскага, Гомельскага ці Веткаўскага р-наў. Буйная фігура ромба з кручкамі («кручча»), крыху выцягнутая па гарызанталі, фіксуецца ў названых мясцінах у шматлікіх вырынтах тканых у бранай тэхніцы ручнікоў [Арнаменты 2004, 472–493, іл. 43, 89, 95, 96, 108]. Падобны арнаментальны матыў сустракаецца ў в. Неглюбка Веткаўскага р-на Гомельскай вобл. [Лабачэўская 2009, 179]. Ручнікі такога тыпу зусім не характэрныя для Віцебшчыны і не прадстаўлены ў музеях [Тамсама, 185–216].

Факт стварэння арнамантаванага сцяга БССР у 1951 г. – палітычны акт сцвярджэння суверэннасці рэспублікі – «роўнай сярод роўных» у СССР, можа быць намі ацэнены як мастацкі акт пераасэнсавання аўтэнтычнай арнаментальнай традыцыі, яе кампазіцыйнай і колеравай трансфармацыі. Зацвярджэнне сцяга БССР сімвалічна засведчыла правамернасць сэнсавай інтэрпрэтацыі традыцыйнага арнаменту і, безумоўна, мела наступствы для развіцця айчыннай мастацкай практыкі і мастацтвазнаўчай навукі. М. Кацер піша, што аўтарка згаданага ручніка М. Маркевіч дала тлумачэнне «кожнай дэталі ўзору» [Кацер 1991, 150]. На гэтай падставе арнамент сцяга расшыфроўваецца

¹ Недасканаласць выяўляецца ў занадта буйным памеры ўступаў і суцэльнай заліўцы чырвоным колерам кручкоў ромба і белым пракежкаў паміж арнаментальнымі фігурамі. Пры выкананні ў браным ткацтве гэта абавязкова б прывяло да правісання нітак узорнага ўтку, таму ў традыцыйных браных барджорах кампазіцыі заўсёды больш шчыльныя і маюць унутры элементаў фонавыя прасветы, якія ўтвараюцца спалучэннем утка і асновы. У тым, што прыведзеная копія была ўзята за ўзор для сцяга, сведчаць занадта ўзбуджаны арнамент, суцэльнае чырвонае «кручча» ромба і адсутнасць дробных пракежковых элементаў. Відавочна, што замалёўка ручніка выконвалася на паперы ў клетку, якая і давала такія вялікія ўступы. Хутчэй за ўсё мастак дзяржаўнага сцяга М. Гусеў карыстаўся не арыгіналам тканага ручніка, а менавіта гэтай яго маляванай копіяй. Ілюстрацыі для альбома былі выкананы мастакамі Цэнтральнай эксперыментальнай лабараторыі Белпрамсавета (у перыяд з 1946 па 1950 г. – лабараторыі мастацкіх промыслаў Упраўлення прамысловай кааперацыі пры Савеце Міністраў БССР), якія на падставе народных узораў ткацтва і вышыўкі распрацоўвалі эскізы вырабаў для мастацкіх арцеляў.

Арнамент дзяржаўнага сцяга з зорам «узыходзячае сонца»

наступным чынам: цэнтральная ромбавідная фігура сімвалізуе ўзыходзячае сонца; рагавідныя фігуры злева і справа ад яе сімвалізуюць багацце і дабрабыт; фігура ўнутры ромба гэта «ключ да шчасця»; прамавугольная фігура з меншымі прамавугольнікамі, далучанымі злева і справа, гэта «ватыўны знак», які выражае жаданне здзяйснення мар; арнаментальная фігура сімвалізуе хлеб. Апошнне азначэнне, паводле ўдакладнення аўтара, было дададзена пасля пэўнай дыскусіі распрацоўшчыкаў, бо ў арыгінальнай вышыўцы яго не было [Тамсама].

У тэксце апісання сімвалікі сцяга М. Кацара відавочна прачытваецца літаратурная канва са сваім сюжэтам, дзе ўсе элементы сэнсава звязаныя паміж сабой: сонца дае цяпло, святло, жыццё прыродзе; касы крыж у цэнтры сонечнага ромба ўвасабляе ідэю, што сонца прыносіць шчасце; рогі – сімвал багацця (накшталт старажытнага сімвала рога дастатку); узор хлеба раскрывае ідэю, што хлеб усяму галава; ватыўны знак – гэта арнаментальны «амінь», малітоўная формула «все, что сказано, правда, все, что сказано, сбудется» [Кацер 1991, 151]. З дэшыфроўкі вынікае, што арнамент сцяга БССР увасабляе нацыянальны «код» беларусаў, вызначае галоўныя каштоўнасці беларускага нацыянальнага жыцця, яго важнейшыя асновы – сонца, багацце, дабрабыт, хлеб і адвечныя мары чалавека, каб усё гэтае мець. Папулярызацыі такім чынам зразумелай сімвалікі дзяржаўнага сцяга паспрыяла публікацыя яе ў кнізе «Флагі Беларусі ўчора і сёння» [Басаў 1994, 24], у іншых выданнях па дзяржаўнай сімваліцы Беларусі [Герб 1997; Рассадін 2009, 7]. Імаверна пашырэнне такой трактоўкі сімвалікі арнаменту сцяга справакаваў конкурс на найлепшы тлумачальны тэкст да Дзяржаўнага герба і Дзяржаўнага сцяга Рэспублікі Беларусь, які быў абвешчаны ўжо пасля іх зацвярджэння. Асноўным патрабаваннем конкурсу было даць найбольш поўнае раскрыццё сэнсу і значэння дзяржаўных сімвалаў у цэлым або іх паасобных элементаў [Лялькоў 2005].

Сцяг з арнамантам, значэнне кожнага элемента якога было літаратурна канкрэтызаванае, патлумачанае, успрымаўся як «свой», быў зразумелы людзям савецкай фармацыі – тым, хто прапанаваў і прымаў рашэнні на вышэйшым узроўні, і шырокім масам электарату. У гэтым бачыцца адна з прычынаў яго вяртання ў 1995 г. Сімвал канкрэтна прачытваецца, візуалізуе наяўны тэкст, разуменне якога не складае цяжкасцей, не патрабуе шырокіх і абагульняльных асацыяцый. Усё гэта выгодна адрознівае яго ад бела-чырвона-белага сцяга Рэспублікі Беларусь, які быў дзяржаўным у 1991–1995 гг., успрымання якога патрабуе асацыятыўнага мыслення, навыкаў успрымання абстрактных мастацкіх формаў.

Ідэалогія арнаменту

М. Кацару давялося браць непасрэдны ўдзел у пашырэнні і ўмацаванні ідэалогіі беларускага народнага арнаменту ў БССР. У 1953 г. востра паўстала пытанне выкарыстання прамысловасцю рэспублікі ўзораў мастацкіх народных тканін і неабходнасці «ўзбагаціць беларускімі арнаментальнымі матывамі іншыя галіны нашай гаспадаркі і культуры» [Совет, 211]. Палітычныя задачы па ўкараненні народнага арнаменту ў сацыялістычным будаўніцтве рэспублікі ў 1950-я гг. былі ўскладзены на адзіную профільную навуковую ўстанову – Інстытут гісторыі АН БССР, персанальна на загадчыка сектара этнаграфіі і народнай творчасці А. І. Залескага і яго супрацоўнікаў М. С. Кацара і М. Я. Грынблата, якія шчыльна супрацоўнічалі з Белпрамсаветам. «Бацьку» арнаменту дзяржаўнага сцяга і інтэпрэтацыі яго сімволікі выпаў лёс на практыцы прыстасоўваць народны арнамент да ідэалагічных патрэб савецкага нацыянальна-культурнага будаўніцтва, удзельнічаць у распрацоўцы беларускай нацыянальнай сімволікі. На практычнае выкарыстанне быў арыентаваны падрыхтаваны М. Кацарам на замову Белпрамсавета ў 1953 г. альбом «Беларускі народны арнамент» [Беларускі 1953]. На яго вокладцы змешчаны арнамент сцяга БССР, узоры случкіх паясоў, перапрацаваны народны арнамент у спалучэнні з савецкай сімволікай; у прадмове падкрэслена, што дзяржаўны сцяг упрыгожаны народным беларускім арнамантам.

Уступны артыкул М. Кацара да рэпрэзентатыўнага альбома – першая апублікаваная праца вучонага на тэму беларускага арнаменту. У ім зазначана, што альбом не вырашае навукова-даследчыя задачы, а мае чыста практычную мэту дапамагчы работнікам розных прафесій азнаёміцца і больш глыбока вывучыць народны беларускі арнамент [Беларускі 1953]. Змешчаны ў альбоме артыкул з’яўляецца значна скарачаным варыянтам машынапісу, які захоўваецца ў БДАМЛМ у фондзе вучонага. У ім з пазіцыі мастацтвазнаўства дакладна ахарактарызаваны беларускі геаметрычны арнамент, яго кампазіцыя і асноўныя элементы, колер, падкрэслена спалучанасць з тэхнікай ткацтва і вышыўкі:

Характерной особенностью белорусского орнамента является композиционная законченность, четкость построения, обилие орнаментальных мотивов, богатство и гармоничность красочной гаммы, умение тонко варьировать одни и те же мотивы в зависимости от назначения вещи, создавать ограниченными средствами разнообразие цветных и композиционных решений, выделять при помощи орнамента основное, главное в вещи, ее утилитарное назначение. Эта высококачественность белорусского орнамента обусловлена талантливостью белорусского народа, его любовью к родине, своей культуре и ее богатым традициям [Кацер 1950, 15].

Ва ўступным артыкуле да альбома і ў яго рукапісным варыянце М. Кацар не закранае тэмы сімволікі ці семантыкі арнаменту.

Да даследавання арнаменту вучоны вяртаецца ў 1969 г. у нарысе «Художественное ткачество и вышивка», які захаваўся ў чарнавым рукапісе і не быў апублікаваны. «Орнамент художественного ткачества и вышивки – явление

исключительно сложное и многогранное, и чтобы полнее описать характерные особенности этого вида искусства, целесообразно, на наш взгляд, рассмотреть его с различных точек зрения, определить, в какой-то мере его отношение к некоторым явлениям общественной жизни», – зазначае ва ўступе аўтар [Кацар 1969, 3]. Разглядаючы стылявыя асаблівасці ткацка-вышывальнага арнаменту, рытм і колер паасобных матываў, аўтар спасылаецца на канкрэтныя творы ткаляў, пазначае іх імёны і месца жыхарства. Матэрыялы для гэтага збіраліся і фіксаваліся на фота на выстаўках народнага мастацтва, што арганізаваліся дамамі народнай творчасці. У гэтай працы да арнаменту вучоны падыходзіць дыялектычна як да гістарычна зменлівай з’явы, спрабуе акрэсліць этапы яго развіцця, аднак пры гэтым адзначае, што тут шмат яшчэ незразумела. Разглядаючы развіццё арнаментальных кампазіцый, выказвае меркаванне аб шляхах з’яўлення відаў арнаменту, апісвае ролю ў ім рытму і колеру.

Падкрэслім, што ў гэтай працы ўпершыню М. Кацар узяў тэму адлюстравання славянскай міфалогіі ў беларускім арнаменце, да якой ён звяртаўся ў наступных працах. Цесную сувязь з міфалогіяй усходне-славянскіх плямёнаў, якая выявілася ў сімвалічным адлюстраванні ў арнаментальных матывах язычніцкіх вераванняў, казак, міфаў, у стварэнні сімвалаў зямлі, маці і сонца як бостваў, якія даюць жыццё ўсёй прыродзе, ён вызначае як галоўную рысу народнага арнаменту беларусаў [Кацар 1969, 36]. Купальскія матывы ў арнаменце звязаны, на думку аўтара, з уяўленнямі славянскіх плямёнаў аб магічным значэнні сонца. Зыходзячы з гэтага, ён тлумачыць, што выява матываў (узораў) сонца блізкая матыву Купалы [Кацар 1969, 41]. Адпаведна сонца адлюстроўваецца 8-пялёсткавай зоркай-разеткай ці праз выяву ромба, а купальскія матывы – тым самым узорам з дадаткам расліннай галінкі ці расквітнелага расліннага парастка з лісцем, кветкамі і пладамі. Аўтар перакананы, што вобраз Купалы і ўся купальская абраднасць знайшлі адлюстраванне ў народным ткацтве і вышыўцы, бо выканаўцам усіх абрадавых дзей на свяце Купалы і аўтарам вышываных і тканых прадметаў і адзення выступаў адзін і той жа чалавек – сялянская дзяўчына. Паводле ягонага меркавання цалкам натуральна, што ўласныя памкненні аб шчаслівай долі і суджаным жанчына імкнулася перадаць у сваіх поцілках і ручніках [Кацар 1969, 44–45].

Логіка разваг вучонага зыходзіць з пераканання, што з’явы сацыяльнага жыцця знаходзяць адлюстраванне ў мастацтве. На гэтым прынцыпе марксісцка-ленінскай эстэтыкі грунтавалася савецкае мастацтвазнаўства. Тэорыя адлюстравання сцвярджала, што быццё вызначае самасвядомасць грамадства, адпаведна і формы, адлюстраваныя ў мастацтве, існуюць у рэальным жыцці. Увасабленне, візуалізаваны пераказ падзей рэчаіснасці, вобразнае адлюстраванне рэальнасці – аснова рэалістычнага мастацтва. Вучоны шчыра верыў у тое, што сацыялістычны рэалізм з’яўляецца найбольш перадавым, найбольш прагрэсіўным творчым метадам у мастацтве [Кацар 1960, 107]. На метады сацыялістычнага рэалізму ён тэарэтычна абапіраўся пры даследаванні беларускага выяўленчага мастацтва і пераканана экстрапаліраваў такі падыход

на народны арнамент. Для мастацтвазнаўцы савецкай школы было цалкам натуральным уяўленне, што творцы народных посцілак і ручнікоў, як і прафесійныя мастакі, адлюстроўвалі, пераказвалі ў іх свае думкі, пачуцці, мары абагульненай мовай дэкаратыўнага мастацтва арнаменту. Тэксты беларускага фальклору і арнамент посцілак, ручнікоў успрымаліся ім як люстэркавыя па сваім змесце і вобразах. Калі ў песні згадваецца сонейка, зорка, месяцак, вышываныя дзяўчынай на кашулі маладога, застаецца толькі адшукаць гэтыя ўзоры ў беларускай вышыўцы. Прыклады адпаведнага арнаменту, іх тлумачэнне аўтар падмацоўвае аўтэнтчнымі аповедамі саміх ткаляў і вышывальшчыц.

Другой зыходнай кропкай для пабудовы высноў аб вобразным змесце беларускага народнага тканага і вышыванага арнаменту для М. Кацара становіцца апірышча на тэорыю «жывой даўніны» і «глыбіні народнай памяці» Б. А. Рыбакова, які на падставе звестак археалогіі, летапісных крыніц, этнаграфіі рэканструяваў міфалогію славянскага язычніцтва. У сваім рукапісе М. Кацар спасылаецца на адзін з першых тэкстаў акадэміка на гэтую тэму – артыкул «Искусство древних славян» у кнізе «История русского искусства» 1953 г., у якім дадзена апісанне мастацтва старажытных славян. Б. Рыбакоў вельмі паэтычна, красамоўна распавядае пра касцюм, убранне жылля, арнамент, веру славян у багоў і духаў і сцвярджае, што язычніцтва ў якасці формы ідэалогіі родавага строю адлюстравалася ў вуснай народнай творчасці і народным выяўленчым мастацтве, што ў іх захаваліся глыбокая старажытнасць і шматвяковая язычніцкая архаіка [Рыбаков 1953, 44]. Менавіта гэты пастулат аўтарытэтнага даследчыка славянскай старажытнасці, лаўрэата Сталінскай прэміі (1949) быў прыняты М. Кацарам за зыходную метадалагічную кропку ў тлумачэнні вобразнага зместу арнаменту беларускага народнага ткацтва і вышыўкі, у якіх, як і ў беларускім фальклору, паводле яго пераканання, увасоблены канкрэтныя з’явы навакольнага свету, прыроды, сацыяльнага жыцця і язычніцкай рэлігіі.

Да тэмы сімволікі арнаменту М. Кацар вярнуўся ў 1960-я гг. у артыкуле «Народное декоративно-прикладное искусство Советской Белоруссии» [Кацер 1960]¹, калі працаваў над кнігай «Народно-прикладное искусство Белоруссии (от первобытного общества до 1917 г.)» [Кацер 1972]. Тэкст рукапісу, верагодна, не ўвайшоў у гэты вучэбны дапаможнік і не быў апублікаваны.

У рукапісным артыкуле вылучаецца раздзел «Узоры жизни и быта, обрядов и верований народа в тканом орнаменте Белоруссии», прысвечаны разгляду адлюстраванняў у арнаменце жыцця, побыту, абрадаў і вераванняў у іх сацыяльна-гістарычнай каштоўнасці. Аўтар бачыць сваю задачу ў агульным кантэксце даследавання праблемы адлюстравання ў народным мастацтве жыцця народа, якая была вызначана перад савецкай навукай У. Леніным [Кацар 1960, 8]. У сваіх развагах ён адштурхоўваецца ад слоў акадэміка Б. Рыбакова, што незразумелыя цяпер узоры геаметрычных арнаментаў вышыўкі мелі ў старажыт-

¹ Рукапіс датаваны 1960-мі гг., разам з тым можна меркаваць, што над ім даследчык працягваў працу ў 1970-я гг., бо ў тэксце згаданы помнік Янку Купалу ў Мінску, усталяваны ў 1972 г.

насці пэўны сэнс, з'яўляліся радкамі ідэаграфічнага пісьма, іх сімволіка захавалася ў назвах узораў беларускіх ручнікоў, што і дазваляе ўхапіць у іх архаічны змест. Зыходзячы з гэтых пастулатаў, вучоны перакананы, што тканя і вышываныя ўзоры маюць канкрэтны змест: «Одни узоры означают собой предметы домашнего обихода, орудия труда, другие – явления природы и общества, третьи – хранят образы языческой славянской мифологии». Не ўсе ўзоры пакуль разгаданыя, і таму вучоны вызначае для сябе наступныя тэмы-напрамкі ў вывучэнні арнаменту: сімвал ураджаю, жаночыя ўвасабленні, узоры святаў і абрадаў, узоры сонца, віды прыроды (матывы краявіду) [Кацёр 1960, 9–11].

Паказальная логіка разваг пра ўзор жаночай долі. Жанчына была адначасова творцам народных песень і поцілак, ручнікоў, абрусаў, уклала ў словы і ў арнамент тое, што яе хвалявала. Увасабленне тэмы жаночай долі бачыцца аўтару ў арнаментальным матыве вазона («узор комнатного вазона цветов»), які на дарэвалюцыйных вырабах паказвае імкненне жанчыны да шчасця, а ў сучасных тканых творах выяўляе ідэю шчаслівага і вольнага жыцця жанчыны ў Савецкай Беларусі. Да сімволікі жаночай долі аднесены таксама матывы голуба, зязюлі, лады і русалкі. Галубка і голуб увасабляюць закаханых дзяўчыну і хлопца. Паводле слоў рэспандэнтаў даследчыка (запіс 1940 г.), калі птушкі звернуты галоўкамі адзін да аднаго – гэта ўзаемнае каханне хлопца і дзяўчыны, калі паміж імі букет – узор жаночай долі – гэта пажаданне шчасця і добра. Замужнія жанчыны звярталіся да ўзору з клопатам аб сямейным дабрабыце [Кацёр 1960, 12]. Матыў зязюлі ў арнаменце ткацтва аўтар звязвае з постацю жанчыны ў смутку. Паводле словаў яго суразмоўніц, выявы зязюлі ткалі, каб жаночая доля палепшалася. У гэтым, як перакананы інтэрпрэтатар, выяўляліся імкненні беларускай жанчыны да міру, спакойнага і мірнага жыцця, шчаслівай працы на карысць сацыялістычнай радзімы [Кацёр 1960, 14].

Сапраўднасць існавання славянскай багіні Лады, адлюстраванай у фальклоры, не выклікала ў М. Кацара аніякага сумневу. Аўтар падмацоўвае сваю пэўнасць спасылкай на словы акадэміка Б. Рыбакова, літаратурнай згадкай у паэме «Купалле» В. Дуніна-Марцінкевіча існавання ў Рудабелцы капішча (у арыгінале «бажніцы») Лада (язычніцкага бога ў мужчынскай постаці), а таксама меркаваннямі на гэты конт беларускіх мастакоў М. Філіповіча і С. Каткова. Аднясенне антрапаморфнай выявы да жаночых узораў даследчык выводзіць з таго, што боства распаўсюджвае лад, бо яго назва мае сувязь са значэннем беларускага слова «лад», што прыгожую дзяўчыну ў купальскім карагодзе называлі Лада [Кацёр 1960, 15].

Далей у артыкуле разгледжаныя прыклады ўвасаблення ў арнаменце народнага ткацтва такога значнага для беларусаў свята, як Купалле, дакладней – яго атрыбутаў: вянка, папараці, карагода і самой Купалы («главная виновница торжества»). Вянок выяўляецца ў выглядзе рэзкі з лісцем і кветкамі; кветка папараці, вышываная на ручніку, як і знойдзеная ў лесе, прыносіць шчасце; Купала – боства жаночага роду – паказана ў выглядзе жанчыны. Як красамоўны прыклад спосабу аўтарскага прачытання зместу арнаментаў прывядзём літара-

турную трактоўку вобраза Купалы на ручніку з в. Пярэспа Сенненскага р-на: у сярэдняй яго частцы – выява Купалы ў танцы, у радзе зверху – папараць, у ніжнім – ромб – сімвал месяца нагадвае аб тым, што свята Купалы адбываецца ноччу [Кацэр 1960, 18].

Да жаночых узораў аднесена русалка, якая, паводле вызначэння аўтара, гэта дзяўчына, якая здзейсніла самагубства ў «выніку цяжкіх сацыяльных умоў і нешчаслівай любові». У ткацтве русалка паказана ў выглядзе дрэўца, якое аддалена нагадвае фігуру чалавека і нечым падобна да ўзору жаночай долі [Кацэр 1960, 19].

Сонца, па меркаванні М. Кацара, перадаецца ў ткацтве і вышыўцы ў выглядзе выцягнутага па гарызанталі ромба з промнямі, што разыходзяцца ад яго. Часцей за ўсё жанчыны адлюстроўвалі менавіта ўзыходзячае сонца, з якім звязвалі надзею на шчасце і мары аб лепшай долі [Кацэр 1960, 20].

Узоры ўраджаю, турбота аб якім была галоўнай у жыцці селяніна, М. Кацар шукае ў арнаменце ткацтва і вышыўкі на падставе іх графічнага падабенства да міфалагічных вобразаў жыцця, палевіка, спарыша, рая. Арнаменты гэтай тэматыкі ён падзяліў на дзве групы: вянок з жытніх каласоў (ромб з васьмю каласкамі ва вуглах і роўнаканцовым крыжам у цэнтры – «ключ ад шчасця») з назвамі «жыцень» і «палявік», і фігура з чатырох жытніх каласоў (падобная да дажыначнага снапа) з назвамі «спарыш» ці «рай», «раёк». Аўтар перакананы, што сімвалы ўраджаю ствараліся на працягу многіх тысячагоддзяў у цяжкай барацьбе селяніна за існаванне, за забеспячэнне сям’і ежай і адзеннем, і кожны з іх адлюстроўвае пэўны аспект гэтай барацьбы [Кацэр 1960, 21].

Завершаны артыкул высновай, якую варта прывесці цалкам, бо яна яскрава адлюстроўвае логіку аналізу і зыходную пазіцыю даследчыка:

Произведения народного ткачества и вышивки дороги для нас не только своим художественным качеством. Они ценны для нас и в созидательном и историческом плане. Постилки, ручники, скатерти – это книги о народной мудрости, они содержат в себе сведения о жизни и быте народа, о его верованиях и обычаях, повествуют нам о мыслях и чаяниях народа, о его борьбе за счастливую жизнь; они рассказывают о тяжелой доле нашей женщины-труженицы, о ее мечтах, о счастье, о пламенной и чистой любви девушки, о безграничной любви матери к детям; в них сконцентрирован опыт старших поколений, опыт родителей: матери и отца, передаваемый через орнаментальные узоры детям о любви к труду, об уважении к старшим, о честности и справедливости [Кацэр 1960, 25, 27].

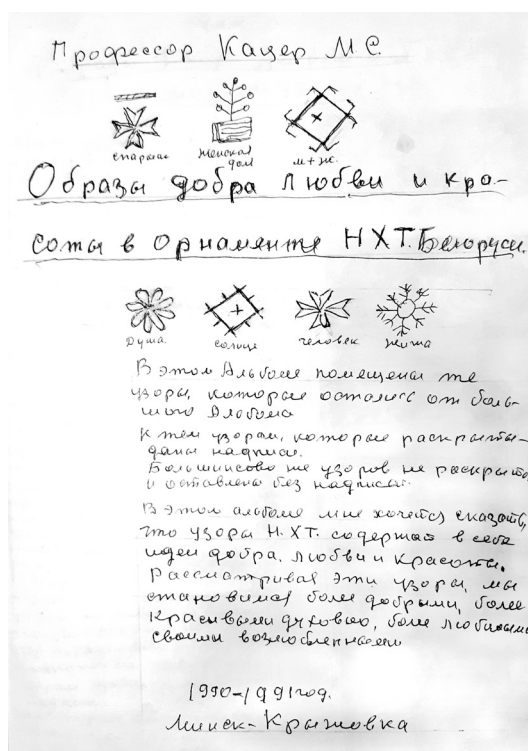
На заканчэнне М. Кацар, быццам бы адчуваючы недасканаласць сваіх даследаў, сімвалічна перадае гэтую тэму наступнаму пакаленню вучоных: «Орнамент народного ткачества может рассказать о многих других сокровенных тайнах крестьянки-труженицы. Но это уже дело молодых ученых и искусствоведов» [Кацэр 1960, 27].

На прыкладзе артыкулаў М. Кацара 1960–1970-х гг. мы вызначылі зыходныя пазіцыі і метады, скарыстаныя вучоным пры даследаванні арнаменту. Зазначым, што яны не спазналі зменаў і надалей, калі вучоны працягваў працу над важ-

най для яго тэмай і ў канцы 1980-х гг. завяршыў працу над рукапісам, які быў выдадзены пад назвай «Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка» [Кацар 1996]. Пры разглядзе гэтай працы засяродзім увагу менавіта на рукапісе, які даступны нам у ксеракопіі [Кацар 1991], бо неадрэдагаваны аўтарскі тэкст з большай відавочнасцю дазваляе зразумець інтэнцыі і логіку даследчыка беларускага арнаменту.

Да папярэдне вылучаных сюжэтаў, тэм, матываў арнаменту ў завяршальнай працы дададзена шмат новых. Усяго вылучана каля 84 «вобразаў-узораў», якія размеркаваныя ў адпаведнасці з наступнымі тэмамі: вобразы-ўзоры ўраджаю (10), вобраз маці – сімвал любові і міласэрднасці (8), узоры-вобразы роднай Беларусі (4), узоры-вобразы святаў (6), узоры песні (8), вобразы-ўзоры славяна-беларускай міфалогіі (9), вобразы-ўзоры кахання (12), узоры – праблемы нашага часу (11), вобразы-ўзоры веры (8), вобразы прыроды Беларусі (8). Дапаўненне новымі складнікамі, якія не разглядаліся ў папярэдніх тэкстах, завяршыла канструкцыю агульнага зместу арнаменту ткацтва і вышыўкі і ахапіла ўсе бакі жыцця беларусаў ад славянскай язычніцкай старажытнасці да сучаснасці. У гэтым бачым імкненне аўтара пры дапамозе арнаменту раскрыць духоўны свет беларуса ва ўсёй яго паўнаце. Створаная канструкцыя складаецца з галоўных элементаў як аксіялагічных катэгорый: ураджай – маці – прырода (Беларусь) – святы – фальклор (песня) – старажытная вера (язычніцкая міфалогія) – каханне – сям'я і дзяржава – вера (рэлігія) – прырода. Праз тлумачэнне зместу ўзораў беларускіх тканін вучоны інтуітыўна імкнецца рэканструаваць беларускі космас з яго асноўнымі складнікамі і паняццямі: зямля, ураджай, багацце, маці, радзіма, святы, любоў, жанчына і мужчына, дзіця, сям'я, продкі, душа, вера.

М. Кацар у сваім сялянскім дзяцінстве натуральна ўвабраў у сябе галоўныя пастулаты сялянскай культуры: праца на зямлі, ураджай і дабрабыт, моцная сям'я як зарука сапраўднага жыцця чалавека. З вяршынь адукаванасці і вучонасці, жыццёвай сталасці чалавека, які збіраў напрыканцы жыцця плён свайго зямнога шляху, ён браў на сябе ролю пасярэдніка паміж традыцыйнымі каштоўна-

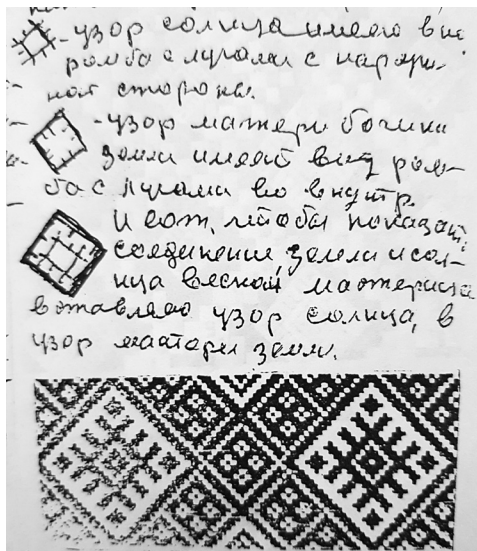

Фрагмент копіі палявога дзённіка М. Кацара 1940 г. Перапісаны Т. Кашкурэвічам у канцы 1980-х гг. [Кацар 1940, 7]

сцямі, дасягненнямі народнага мастацтва і сучаснасцю, імкнуўся гаварыць ад імя і вуснамі народных творцаў. Прафесар быў шчырым беларусам і сваю патрыятычную пазіцыю выяўляў у імкненні паказаць духоўны свет і каштоўнасці свайго народа. Ён быў захоплены чытаннем «кнігі» народнага арнаменту і верыў, што яна пісалася са старажытных язычніцкіх часоў і папаўняецца новым зместам у нашы дні; быў перакананы ў тым, што таксама, як у фальклоры, творах жывапісу, прыгожай літаратуры, так беларускія жанчыны ў сваіх поцілках і ручніках увасобілі веру, мары, надзеі свайго народа.

Аксіялагічныя канстанты быцця і культуры беларусаў, паводле пераканання М. Кацара, адлюстраваныя ва ўсёй іх паўнаце ў арнаменце ткацтва і вышыўкі. Таму кожнаму вылучанаму вобразу-паняццю ён падбіраў адпаведны ўзор, элемент арнаменту. Гэта была няпростая задача, бо фонд традыцыйнага арнаменту беларусаў абмежаваны некалькімі асноўнымі геаметрычнымі элементамі. Антрапа-, заа-, арнітаморфныя выявы і фітаматывы выяўленчага характару ў традыцыйным тэкстылі беларусаў амаль не сустракаюцца. Графічныя адпаведнікі сканструяваных катэгорый з'яўляліся шляхам наступных аперацый з візуальным матэрыялам, які быў у распараджэнні даследчыка: расчлянэння складаных фігур на часткі і атрыманне дадатковых графем; выманне з арнаментальных бардзюраў фонавых элементаў, якія абумоўлены асаблівасцямі выканання бранага ткацтва ці вышыўкі наборам і наданне ім пэўнага значэння; неаднаразовае ўжыванне аднаго элемента пад рознымі назвамі і значэннем.

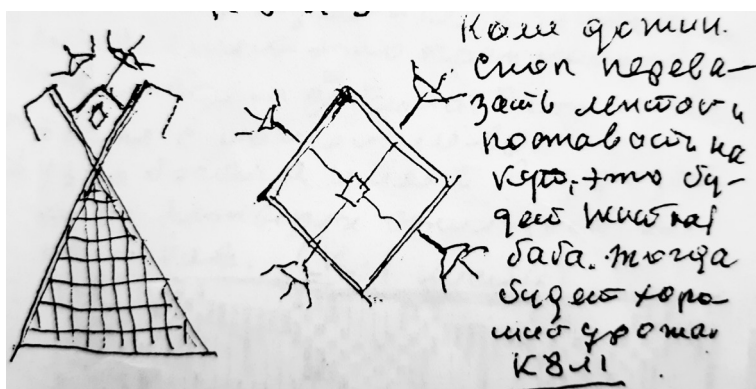
Актуальнай для аўтара засталася тэма сувязі арнаменту з міфалогіяй, якая разглядаецца ў першым раздзеле рукапісу пад назвай «Союз народного художественного ткачества и славяно-белорусской мифологии» [Кацер 1991, 3–5].

Фрагмент копіі палявога дзённіка М. Кацара 1940 г. Перапісаны Т. Кашкурэвічам у канцы 1980-х гг. [Кацер 1940, 8]

Разважаючы аб беларуска-славянскай міфалогіі, аўтар з горыччу адзначае, што беларусы на яе забыліся і не ведаюць. Зыходзячы з таго, што ў святах, абрадах і іх назвах зліліся язычніцкія і хрысціянскія традыцыі, вучоны бачыць праяву двухвер'я ў падвойнасці народных узораў: кожны сімвал у арнаменце ткацтва і вышыўкі мае дзве выявы – адзін у выглядзе антрапаморфнай фігуры паводле праваслаўнай іканаграфіі, другі – у выглядзе разеткі, што сваімі вытокамі ўзыходзіць да язычніцкай сімволікі [Кацер 1991, 5]. Так славянскі Ярыла выяўляецца ў творах народных майстрых як у выглядзе верхніка на кані, так і выглядзе разеткі, ад вуглоў якой адыходзяць парасткі.

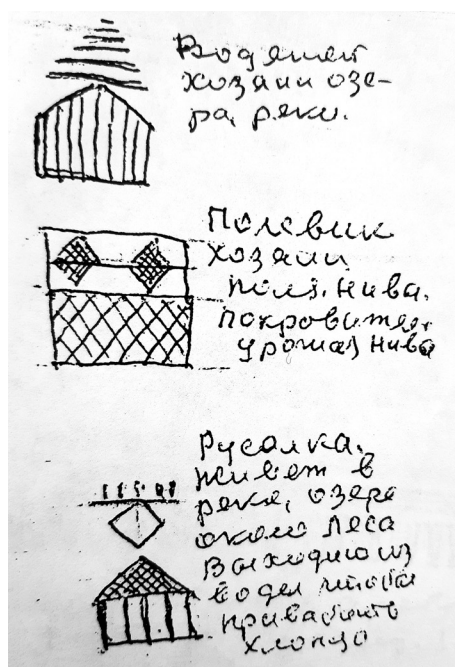

Тытульны аркуш рукапісу М. Кацара «Образы добра, добра, любви и красоты в орнаменте НХТ Беларуси» [Кацер 1990]

Змест раздзела ў параўнанні з папярэднімі яго тэкстамі аб славянскай міфалогіі ў арнаменце, па сутнасці, не змяніўся, нягледзячы на тое, што тэма славянскага язычніцтва да таго часу атрымала значнае развіццё ў савецкай гістарыяграфіі, з'явіліся фундаментальныя працы Б. Рыбакова «Язычество древних славян» (1981) і «Язычество Древней Руси» (1987) і першая крытыка яго тэорыі¹.

М. Кацар не робіць у сваім тэксце спасылка на навуковую літаратуру, выключэнне – «Пережитки древнего мирозерцания белорусов» А. Багдановіча, праца А. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу», зборнік беларускага фальклору, складзены Н. Гілевічам. Відавочна, што ў апошні перыяд свайго жыцця, калі працаваў над рукапісам па арнаменце, прафесар знаходзіўся па-за навуковым дыскурсам, не быў знаёмы з актуальнай навуковай літаратурай. Па-за яго ўвагай застаўся напрамак семіятычных даследаванняў у гуманітарыстыцы, які, дзякуючы Ю. Лотману, удзельнікам тартускага гуртка і прадстаўнікам маскоўскай этнасеміятычнай школы, атрымаў значнае навуковае пашырэнне, у тым ліку быў узяты на ўзбраенне ў мастацтвазнаўстве.

Аўтарскі малюнак М. Кацара ўзору «жытня баба» ў рукапісе «Образы-узоры белорусского народного художественного ткачества» [Кацер 1991, 48]

¹ Грунтоўны крытычны аналіз прац акадэміка Б. Рыбакова зроблены Л. С. Клейнам «Воскрешение Перуна: к реконструкции восточнославянского язычества» [Клейн 2004].

Вызначэнне «сімвал» у тэксце рукапісу М. Кацара сустракаецца зрэдку, не карыстаецца ён і паняццем «семіётыка». Да зместу арнаменту ён падыходзіў як дылетант. Даследаванне арнаменту як сімвалічнай сістэмы зрушылася ў навуцы ў напрамку семіятычных даследаванняў тэкстаў культуры. Адсутнасць ведаў і не валоданне спецыфічным навуковым інструментарыем кампенсавалася назапашанымі раней мастацтвазнаўчымі падыходамі. Зыходзячы з цэнтральнай катэгорыі мастацтва – наяўнасці мастацкага вобраза, вучоны імкнуўся па-ранейшаму раскрыць у арнаменце яго вобразнасць і галоўным прадметам яго ўвагі былі не знак і сімвал, а «вобразы-ўзоры».

Крыніцы і метады даследавання

Наяўнасць крыніц з'яўляецца неабходнай базай навуковага даследавання. М. Кацар абавіраўся на свае палявыя запісы 1934–1941 гг., яго заключэнні аб сімваліцы арнаменту падмацаваны цытатамі рэспандэнтаў і замалёўкамі адпаведных элементаў з экспедыцыйных дзённікаў. Гэта бясспрэчная падстава аб'ектыўнасці яго заключэнняў аб змесце беларускага арнаменту ўводзіць у зман як недасведчаных аматараў тэмы, так і некаторых навукоўцаў.

Вывучаць народнае мастацтва, выязджаць у экспедыцыі па Беларусі студэнт МІГФЛ М. Кацар пачаў у 1939 г. па парадзе сваіх выкладчыкаў – У. Бонч-Бруевіча, які цікавіўся этнаграфіяй, і археолага В. Гарадцова [Кацэр 1991, 208]. У 1940 г. ён быў накіраваны ў Беларусь для збору экспанатаў народнага тэкстылю для выстаўкі ў рамках Дэкады беларускага мастацтва ў Маскве 1940 г.

Запісы ў экспедыцыях рабіліся ў сшытках і на асобных аркушах, якія пазней былі ўпарадкаваны ў канверты па абласцях рэспублікі са сваімі шыфрам¹. Арыгіналы дзённікаў і запісаў страчаны падчас пажару, але захавалася копія 33 старонкі палявога дзённіка 1940 г. і дадатак да яго на 23 старонках, магчыма, больш позняга часу. Іх у канцы 1980-х гг. ад рукі з арыгінала перапісаў сябра Цэнтра этнакасмалогіі «Крыўя» мастак Т. Кашкурэвіч². Ксеракопія копіі захоўваецца ў бібліятэцы Студэнцкага этнаграфічнага таварыства і даступная па спасылцы на рэсурсе «Этнаўсё» [Кацар 1940].

Запісы размоў з жанчынамі – адзіныя дакументальныя сведчанні па сімваліцы арнаменту таго часу. Здавалася, што цытаты і ўказанні, ад каго паходзіць экспедыцыйны запіс, у рукапісе кнігі – бясспрэчны доказ аб'ектыўнасці і наву-

¹ Мелася 9 канвертаў па абласцях, у тым ліку з запісамі па Маладзечанскай і Беластоцкай абласцях, канверт з пазначэннем А – К, дзе былі сабраны найбольш раннія запісы 1934 г., з пазначэннем «Масква», дзе меліся запісы 1941–1945 гг. ад параненых партызан у гасцініцы «Якар» [Кацэр 1991, 1]. Спасылкі ў тэксце рукапісу пазначаліся, напрыклад, наступным чынам: К 1, л. 10 – канверт № 1 (Віцебская вобл.), Д 1934, с. 10 – палявы дзённік 1934 г.

² Т. Кашкурэвіч узгадвае, што гэта былі сапраўдныя палявыя запісы ў сшытках памерам 1/2 фармату А4, зробленыя, так бы мовіць, «на калене», з пазначэннем імёнаў, месцаў і нават вуліц, пытанняў і адказаў на іх. Перапісаны быў цалкам адзін сшытак за 1940 г. У яго ўваходзілі запісы па арнаменце, пра біркі гарбарнага рамяства і знакаміты сюжэт пра мінскае капішча, які быў пазней апублікаваны [Кацар 2005].

ковасці вывадаў даследчыка адносна семантыкі арнаменту. Аднак варта ўважліва паглядзець на палявыя запісы, зрабіць тэксталагічны аналіз пытанняў даследчыка і адказаў яго рэспандэнтаў, прааналізаваць методыку збору матэрыялаў.

Метад вышуку рэспандэнтаў заключаўся ў тым, што па прыездзе ў тую ці іншую мясцовасць студэнт М. Кацар звяртаўся да раённых уладаў, атрымліваў звесткі, дзе ёсць добрыя ткалі і вышывальшчыцы, і адпраўляўся ў вёску. На месцы праводзіў гутарку, занатоўваў яе змест, фатаграфавалі пасцілкі, ручнікі [Кацар 1991; 3, 208]. Яго суразмоўцамі былі людзьмі вельмі паважанага ўзросту – ад 70 і больш за 90 гадоў, менавіта старым жанчынам, бабулям ён аддаваў перавагу. У 1940 г. яго рэспандэнтцы Фёкле Грынкевіч, 1845 г. н. з Заслаўя было 95 гадоў; не нашмат менш Ефрасініі Камоцкай, 1851 г. н. з хутара каля Ратамкі і Ф. І. Камоцкай, 1862 г. н. з в. Слабада пад Мінскам. Былі сярод іх непісьменныя, як Макрына Хведаровіч, 1858 г. н. з Верхнядзвінска. Разам з тым нямала было размоў з жанчынамі адукаванымі. Так, у Сянно ён размаўляў з настаўніцай Макоўскай, 1850 г. н., якая ў свой час была карэспандэнткай этнографа Е. Раманава. Інфармацыя, якую студэнт атрымліваў ад мясцовых уладаў, тычылася, як можна меркаваць, у асноўным тых ткаляў і вышывальшчыц, якія працавалі ў мастацкіх арцелях Белпрамсавета, удзельнічалі ў выстаўках, якія з 1939 г. ладзілі Дамы народнай творчасці, былі мясцовымі актывісткамі.

Збіраліся звесткі ў 1930-я гг., калі адбывалася раскулачванне беларускіх сялян і НКУС выконвала і нават перавыконвала план арышту «кулакоў» згодна з дасланымі з Масквы квотамі. У 1933 г. пад раскулачванне трапіла сям'я яго роднай сястры Матроны, быў арыштаваны яе муж. У дзёніку студэнт М. Кацар запісвае звесткі пра адну з суразмоўніц: Агрыпіна Шылько, 72 гады, сялянка, працуе прыбіральшчыцай у Беліцкім тэхнікуме Сенненскага р-на, бацька і маці высланыя як кулакі. Ён нават фіксуе сітуацыю, у якой адбывалася сустрэча: «Сперва испугалась моего прихода. Потом, когда показал командировочное удостоверение от Выс. Достиж. Нар. Хоз. СССР (ВДНХ) от Белор. павильона, она стала добрее и разговорчивей» [Кацар 1940, 3]. Зразумела, што гэтая жанчына, як і іншыя яго суразмоўніцы, была напалохана візітам чалавека з Масквы з дзяржаўнай паперкай, імкнулася яму дагадзіць і «счытвала» ў пытаннях адказы, якія той хацеў пачуць.

Даследчык-пачатковец імкнецца адшукаць у арнаменце народных тканін візуальны эквівалент вобразам рэальнага жыцця, старажытнай міфалогіі, знайсці іх графічны адпаведнік у геаметрычных элементах і выявах. Менавіта пра гэта ён хацеў пачуць у размовах і адпаведна фармуляваў свае пытанні. Вопытныя этнографы ведаюць пра асаблівасць працы ў полі з інфармантамі: як зададзена, сфармулявана пытанне – такі атрымаеш і адказ. Падчас амаль 25-гадовай экспедыцыйнай працы па даследаванні беларускага тэкстылю, не раз сутыкалася з тым, што ў некарэктна сфармуляваным пытанні, якое ўжо само па сабе ўтрымлівае матрыцу адказу, твой вясковы суразмоўца, шчыра жадаючы дагадзіць прыезджаму гарадскому чалавеку, не разумеючы ў поўнай ступені сэнсу таго, пра што запытана, бо яно не належыць да яго жыццёвых катэгорый,

«счытвае» наўпрост з тваіх вуснаў, з самага пытання патрэбны адказ. Сітуацыя, у якую неаднойчы трапляла на шляху да сваёй даследчай дасканаласці, жыва паўстае перада мной наноў, калі аналізую запісы слоў суразмоўніц М. Кацара¹.

Красамоўны ў гэтым плане адказ Аглаіры Кунцэвіч з Асінторфа на пытанне пра сэнс узору зоркі: «Ну он, как бы вам сказать, так было раньше. Так делали и мы. Об этом надо спросить стариков. Но можно и так, как было счастье, как были уже счастливые» [Кацар 1940, 21]. Калі першая частка адказу натуральна стасуецца з катэгорыямі мыслення і разумення традыцыі самой жанчынай, то другая – гэта адказ на некарэктна пастаўленае пытанне, якое само ўжо атрымлівае ў сябе адказ. З гэтай жанчынай ён сустракаўся двойчы. Паказальны запіс з дзённіка 1940 г.: «После беседы с Кунцевич в 1939 г., которую я имел с ней, она много думала, беседовала с мастерицами, слушала сказки, интересовалась ткачеством и вышивкой» [Кацар 1940, 24].

Імкнуліся дагадзіць маскоўскаму студэнту і іншыя жанчыны. Здаралася, што адказ на пытанні шукалі калектыўна, як, напрыклад, адбылося пры размове ў клубе культуры ў Шаркаўшчыне, куды загадчыца запрасіла жанчын мястэчка і навакольных вёсак з іх поцілкамі і ручнікамі. Прывяду запіс па выніках размовы, што добра перадае характар абмеркаванняў пастаўленых даследчыкам пытанняў і пошуку патрэбных адказаў. «Мастерица Иодосевич Е. Е. с полной уверенностью заявила, что верхняя женская фигура изображает мать всех живых, мать всех людей... остальные с ней согласились». На наступнае пытанне: «Что за узор из ромба и отростков в виде буквы “П”?», адны жанчыны меркавалі, што гэта сонца, іншыя казалі, што гэта месяц. І далей:

Сейчас все начали вспоминать, как зовется это узор. Одни говорят, что это узор – деда, другие – старца, третьи – ст..., четвертые – домового, ...прадеда. Но в одном согласились, что это добрый дух. Приносит помощь в хозяйстве, оберегает двор и всю семью от плохого – злодеев, несчастий, суроци всего злого.

У выніку абмеркавання М. Кацар зрабіў наступную выснову пра назвы і сімваліку ўзораў арнаменту:

После долгих разговоров выяснилось, что на полотенце изображены: 1. Мать богиня, 2. Узор солнца, 3. Узор мать земля, 4. Узор предков, дедов, 5. Некоторые затруднения вызвал узор бо... (бога. – ?) огня, жижи. Здесь мастерицы разделились... [Кацар 1940, 53–54].

Адукаваная Марыя Крыштаповіч, 1865 г. н., жонка царскага чыноўніка, якая любіла Пушкіна, Лермантава і сімвалістаў, у выніку настойлівых распытаў маскоўскага студэнта назвала больш за два дзясяткі арнаменту на ручніках і поцілках, сярод якіх такія: чаўнок, бірка, міска, барана, стол, лаўка, ды-

¹ Дарэчы, пра гэта пісала М. Жабінская, якая першая сярод беларускіх мастацтвазнаўцаў спрабавала крытыкаваць працу свайго навуковага кіраўніка, але яе рукапіс не быў апублікаваны [Жабінская 1990].

Веседа с Крэмлюнею Марсией Нестеровой,
Онаго Сетко на Синайских горах в Синаевом лесу
около озера Мурз у Сивилих заремка пивовинов.
Вдурбавила пивуши. Милый осли Пивушиа, Лориса
Сивилишов пивов. Вузрел 85 лет. Родился в
1914-85=1865 году.

Много выткала постелик, урчаник, стаетей. Много
знает сказок, заговоров. Она! Она! много известной
подамет, дурарей. Легла покатом, бодей, правани, ош
Знает ледныя свойства мочин трав.

Разговор о узорах ткачей в.

 - Это узор означает пашню, это в красном.

 - Это Бирин

 - Такая орнушка называется лиска с кудрой.
Это когда белыманат дурдов.

 - Ровнокрайем покресте это просто лиска
у дерева или у пашни. Это все равно.

X - Это называется Борона (?)

 - Иногда она украшается и так.

 - Эта орнушка означает лужину или просто
светло (свет) в лесе, когда пошел туман

 - Это орнушка означает снег, что на пашне.

 - Квадрат у украшений (лоски, дубки) лоски
для сурени.

Знает еще как украшается красня, дубки, жов,
верета, дуб, дерево, крещина, кашиня, бонки, дач и
дрюже. Но не образует ткачества лодки запечатать
все эти рисунки. Нами еще постелик.

 Эта орнушка означает пашню. Но украшается
это пашня. Сидит пашня. Это лиска, ошчичи
красно, лужина брва.

 Это звезда, что на паше, но она не и звезда
пашни. Но называется она при рожении пашни
а подал с паше, при его сурени.

 - Задина, что за орнушка.

Мария Нестерова знает много сказок. Рассказала мне
сказку про Вавилину башню. Уши, что Ушишки, пашня
про Вавилка, но надо бы ит записать, но вранши на это
нет. /А рожение узоров/

Орнамент постелик она сравнивала с народными сказ-
ками. Там бы найдите все то, о чем думал, о чем
много знает.

Аўтарскі малюнак М. Кацара ўзораў «маці-
багіні», «зямлі», «вясны» ў рукапісе «Образы-
узоры белорусского народного художествен-
ного ткачества» [Кацер 1991, 20]

Аўтарскі малюнак М. Кацара ўзораў
«палявік», «вадзяны», «русалка» ў рукапісе
«Образы-узоры белорусского народного
художественного ткачества» [Кацер 1991, 115]

ван, хата і іншыя канкрэтныя прадметы. Усе ўзоры былі старанна замалюваныя ў дзённіку [Кацар 1940, 7–8].

Малады даследчык ставіў такія пытанні: «Существовали ли узоры, изображающие добро, правду, любовь, ненависть, уважение к старшим? Какие переживания вкладываете вы в свои постилки? Отражается ли в ваших постилках горе или радость, какие Вы переживаете, когда тчете? Что вы хотели сказать, когда ткали постилки?» [Кацар 1940, 20, 45, 46].

Пры сустрэчы ў клубе Віцебскай швейнай фабрыкі «Сцяг індустрыялізацыі» ён канкрэтна пытаўся ў работніц: *Что означает узор Спарыш и Раёк?* Як вынікае з запісу, у ходзе калектыўнага абмеркавання ўсе разам з даследчыкам прышлі да наступных высноў:

...Спарыш дает урожай жита, он выражает собой урожай, что в какой-то мере близко к старич.-полевичку. По общему мнению Рай – это выражение богатства, добробыта. Раёк – это добробыт. А Спарыш – это сам урожай жита, это богатство от урожая жита [Кацар 1940, 5].

Наўпрост ён ставіць перад жанчынамі пытанне, як вышываецца ў мастацкіх вырабах зорка, каза, каляда і атрымлівае адказ: *Каза – гэта заўсёды рага. Вот тут они вышиты* [Кацар 1940, 23]. Акрамя навадных пытанняў, ён па-

казваў фотаздымкі поспілак і ручнікоў, указваў на ўзор і пытаўся, напрыклад, што азначае ўзор папараці.

Пасля апытанняў жанчын студэнт пазначаў, што азначаюць узоры, напрыклад, на поспілцы з выявамі зорак – гэта шчасце, шчаслівая зорка; рогі барана ці казы – гэта дабро, багацце; голуба і галубкі – узаемнае каханне нявесты і жаніха, і рабіў сваё заключэнне: *Выходзіт постілка – это целая поэма* [Кацар 1940, 4]. Далей, калі сустракалася падобная па ўзоры і кампазіцыі поспілка, задавалася ўдакладняльнае пытанне з указаннем значэння арнаменту.

У дзённіках ёсць запісы тэкстаў вуснага фальклору – песні, малітвы, якімі адказвалі жанчыны на незразумелыя ім пытанні. Напрыклад, згаданая Агрыпіна Шылько, напэўна, шукаючы магчымасць адказаць маскоўскаму студэнту, што азначаюць раслінныя ўзоры поспілкі, прывяла тэкст сваёй улюбёнай песні «Травіца – брат і сястрыца», дзе распавядаецца пра інцэст, у пакаранне за які брат і сястра пераўтварыліся ў травіцу. Далей, калі сустрэлася падобная поспілка (натуральна, што адныя і тыя ж узоры паўтараюцца ў пэўнай мясцовасці, бо майстрыхі іх запазычвалі і капіравалі), малады даследчык ужо канкрэтна называў такі ўзор «травіца – брат і сястрыца».

Паказальна размова пра колер поспілак. На пытанне *Откуда вы берете цвета в свои постилки?* атрымаў ад жанчыны адказ, што яны робяць самі з кары, гліны ці кветак, – гэта значыць афарбоўваюць ніткі. Аднак даследчыка цікавіла іншае, і ён удакладняе пытанне: *Я имел ввиду расцветку, разнообразие цветов* – і тады атрымаў адказ, які хацеў пачуць:

Ну понятно. Гэта ўсё мы бяром от сада, от луга, от леса. Во гэтыя цветы мы і переносім в поспілку. Я выткала постілку, где был изображен луг с цветами. А моя соседка в постілке сделала сад с цветами и яблони и вишни [Кацар 1940, 23].

Апісаны ў дзённіку выпадкі, калі агляд поспілак і ручнікоў, пытанні пра арнамент спалучаліся з застоллем, ужываннем самагону, што, напэўна, таксама спрыяла фантазіям гаспадынь.

Дабраслаўляючы свайго студэнта на даследаванні, У. Бонч-Бруевіч указаў, што ў Беларусі ёсць дзве цікавыя вобласці – Палессе і Паазер’е, дзе захаваліся рэшткі язычніцкай славянскай культуры, і было б добра, калі б ён заняўся гэтай праблематыкай [Кацар 1991, 2]. Варта паставіць пытанне: «З якой тэарэтычнай базай студэнт М. Кацар выпраўляўся ў экспедыцыі і камандзіроўкі? Што мог ведаць пра сімваліку арнаменту і падыходы да яго даследавання?» Яго навуковым заплеччам, як можна меркаваць, былі працы рускіх і беларускіх фалькларыстаў і этнографістаў, якія належалі да міфалагічнай школы: А. Афанасьев, А. Кіркор і іх паслядоўнікі А. Багдановіч, П. Шэйн. Калі ён нават не быў знаёмы з працай «Белорусские народные предания» П. Шпілеўскага [Древлянский 1846; Шпилевский 1852], то відавочна карыстаўся раздзелам «Следы язычества в празднествах, обрядах и песнях» у «Живописной России»,

дзе А. Кіркор пералічвае славянскіх багоў і духаў [Кіркор 1882], сканструяваных стваральнікам беларускага міфалагічнага пантэона [Левкиевская 2002].

Безумоўна, уяўленні аб асновах народнай культуры, каштоўнасцях працы і жыцця на зямлі, аб святах – Купаллі, Калядах, Дзядах, былі закладзены ў М. Кацара ў дзяцінстве, у вялікай сялянскай сям’і ў в. Клімавічы Сенненскага р-на Віцебскай вобл. Дзед Маркіян апавядаў унуку аб дамавых, русалках, расказаў казкі пра перуна, які сваімі стрэламі забіваў чарцей і ўсялякую нечыць, пра дамавіка, які ахоўваў дом, і іншых¹ [Кацер 1977, 7]. Таму красамоўныя апісанні багоў і духаў славянскага пантэона, якія адлюстраваныя ў сюжэтах вуснай народнай творчасці, у рытуалах і святах беларусаў, зробленыя першымі даследчыкамі і збіральнікамі беларускага фальклору і этнаграфіі, з якімі ён пазнаёміцца падчас свайго навучання ў Маскве, знаходзілі ў яго душы ўрадлівую глебу, абуджалі пачуцці і памяць дзяцінства, заклікалі да ўласных даследаў. Не было выпадковасці ў тым, што прадметам уласных даследаванняў быў абраны арнамент ткацтва і вышыўкі. М. Кацар узгадваў: «Маці была добрай ткачыхай, умела ткаць узорныя поцілкі ў 8 і 12 нітоў, абрусы, ручнікі і іншыя прадметы хатняга ўжытку. Гэтаму былі навучаныя ўсе пяць дачок. Усе ложка ў абедзвюх паловах (хаты) былі ўбраныя ўзорчатымі шарсцянымі, льяннымі ці баваўнянымі поцілкамі» [Кацар 1966, 26]. Напэўна, калі ён быў малым хлопцам, дапамагаў маці і сёстрам навіваць цэўкі для чоўнікаў, калі тыя ткалі прыданае. Разам з тым у запісах дзённіка не прасочваецца якая-небудзь сувязь пытанняў аб арнаменты з тэхнікай ткацтва, разуменнем таго, што розныя віды ўзору і іх кампазіцыі магчыма атрымаць толькі пры адпаведнай запраўцы ткацкага станку, пракідцы чаўнака і ходу па панажах.

Экспедыцыйны дзённік студэнта М. Кацара ў сілу яго ўнікальнасці патрабуе больш глыбокага аналізу. Безумоўна, у ім ёсць цікавыя і каштоўныя звесткі: апісанне бірак і сістэмы ліку, якія ўжываліся ў гарбарным рамястве; расповед пра мінскае капішча². Аднак нават фрагментарна прыведзеныя намі вытрымкі, што тычацца зместу і сімволікі арнаменту, дазваляюць казаць, што мы маем справу з вельмі недасканалай студэнцкай працай, якая грунтуецца на даволі павярхоўных ведах яе аўтара, слабым валоданнем метадыкай збору палявых матэрыялаў, ігнараваннем прыёмаў верыфікацыі атрыманых звестак. Напрошваецца паралель з сучаснымі запісамі студэнтаў-філолагаў з фальклорнай практыкі, якія, трапляючы ў архівы, ставяць у тупік вучоных «унікальнасцю» зафіксаваных сюжэтаў.

¹ У аўтабіяграфіі згадваецца, што дзед апавядаў таксама пра скамарохаў, ваўкалакаў, пра Параскеву Пятніцу, якая дапамагае ў жаночых справах, распісныя яйкі на Вялікдзень, што ўяўляецца нам, выходзячы са спецыфікі традыцыйнай культуры Сенненшчыны, пазнейшым накладваннем на ўспаміны дзяцінства звестак аб народнай культуры з прац беларускіх этнографіаў.

² Пытанне сапраўднасці ўведзеных М. Кацарам звестак і назваў культавых аб’ектаў гэтак званага мінскага капішча і арнаменту закранаў Д. Скварчэўскі, які звярнуў увагу на тое, што даследчык карыстаўся канструктамі беларускай міфалогіі, створанымі П. Шпілеўскім, выкарыстаў у працы аб арнаменце яго персанажаў [Скварчэўскі 2017].

Патрыятычная міфалогія беларускага арнаменту

Памкненні вывучаць народнае мастацтва і арнамент сваёй радзімы ўзніклі ў М. Кацара ў гады маладосці, у час вучобы ў Маскве: «Мне хотелось сделать что-нибудь полезное для белорусского народа. Вот я решил изучать народное искусство», – пісаў ён [Кацер 1991, 208]. Прафесар згадваў, што ў студэнцкія гады пачаў ствараць картатэку, якая загінула ў вайну ў Маскве ў бараку на Варшаўскай шашы, дзе жыў яго брат Фёдар. Па вяртанні ў Беларусь, паводле яго словаў, вучоны пачаў распрацоўваць агульныя пытанні беларускага мастацтва, а тэма арнаменту была пасунутая на далёкі план. Да яе ён вярнуўся толькі пасля выхаду на пенсію [Кацер 1992, 1].

Сімвалічна, што апошняя праца вучонага была прысвечана беларускаму арнаменту і што завяршыў ён яе за некалькі гадоў да свайго сыходу. У ёй імкнуўся перадаць нашчадкам і паслядоўнікам свой навуковы досвед і даробак, хацеў данесці, што ўзоры беларускага ткацтва і вышыўкі перадаюць надзею, любоў, каханне. Змест народнага мастацкага ткацтва для яго заключаўся ў адлюстраванні жыцця народа, працы і адпачынку, гора і радасці, вераванняў народа, абрадаў і святаў, міфалогіі беларусаў [Кацер 1991, 3, 208]. Вучоны апісваў арнамент з перакананнем, што кожны ўзор мае сваю назву і прызначэнне, змяшчае ў сабе грамадскую, культурна-гістарычную значнасць і каштоўнасць, вучыць любіць зямлю, працу, паважаць продкаў – дзядоў, бацькоў, маці, выходзіць пачуццё дабрыні, праўды, прыгажосці, годнасці; і заклікаў чытача: «Образы-узоры народного художественного ткачества Беларуси содержат в себе идеал Добра, Правды, Любви и Красоты. Внимательно всматривайтесь в эти узоры, и вы будете счастливы» [Кацер 1992–1993, тытул]; «Укрепим в нашей жизни идею любви к ближнему, идею любви и мы будем счастливы» [Кацер 1991, 3–5].

Маральны імператывы кіраваў ім, калі на вокладцы аўтабіяграфіі ён змясціў свой заповіт: «Спешите делать добро людям. Это принесет Вам радость, счастье. Это вызовет любовь народа к Вам, любовь и благодарение, любовь и уважение» [Кацер 1977, вокладка]. На зыходзе жыцця стары прафесар упарадкоўваў свой архіў, перадаваў яго на захаванне ў архівы, падводзіў вынікі сваёй дзейнасці і жыццёвага шляху. А яшчэ – з думай аб будучыні саджаў дрэвы, дзясяткі дрэваў, у сябе на дачы, на станцыі Крыжоўка, каля дому на вул. Кірава, дзе жыў. На адным з экзэмпляраў рукапісу па арнаменце пад сваім партрэтам ён напісаў: «Я от Сталина ушел. Остался жив. Я от Гитлера ушел. Остался жив. Привет молодым строителям жизни» [Кацер 1992, 186].

Відаць, прафесар вяртаўся ўспамінамі ў дзяцінства, узгадаваў сваіх продкаў. Сялянскія асновы ўспрымання жыцця, міфа-паэтычныя асновы традыцыйнага светапогляду выходзілі з-пад назапашанай на працягу жыцця адукаванасці і вучонасці. На тытуле рукапісу пра арнамент ён запісвае: «Сия работа, это ода, это торжественный гимн в честь, во славу крестьянина-беларуса. В то же время это дзяды – поминки, это реквием о гибели белоруса-крестьянина периода коллективизации» [Кацер 1992]. На вокладцы рукапісу пра арнамент

XX ст. ён змяшчае «Запаведн. правила жизни белорусского крестьянина», уплятаючы ў гэст беларускія словы: 1. Труд – основа благосостояния крестьянина; 2. Семья – фундамент всей жизни крестьянина; 3. Воспитание детей – главная задача белорусского крестьянина; 4. Береги природу. Люби мать-землю. Мать-земля нас кормит, поит и одевает; 5. Будь добр, справедлив. Делай добро. Будь милосерден; 6. Помогаем Державе. Укрепляем ее устои. Ждем от нее справедливости и защиты; 7. Люби и почитай родителей: мать, отца, бабушку, дедушку; 8. Добро и правда – родные сестры. Будь добр и правдив. Ты будешь счастлив; 9. Святое дело – защищать родину. Родина – наша мать. Люби ее; 10. Умей хорошо работать. Умей весело и дружно праздновать. В этом наше счастье [Кацер 1992, вокладка]. Гэтыя 10 сялянскіх заветаў ён пісаў для маладых, якім хацеў пакінуць пра сябе добрую памяць.

Феномен прыхаванай сялянскасці – так можна вызначыць сутнасць выказванняў вучонага ў апошнія гады жыцця. Гэта дазваляе нам растлумачыць аснову міфатворчасці беларускага арнаменту, якой М. Кацар прысвяціў апошні перыяд свайго жыцця. Сялянскасць як спосаб успрымання рэчаіснасці і аснова ментальнасці, як можна меркаваць, старанна хаваліся хлопцам з вёскі на Сенненшчыне, які па волі лёсу трапіў у іншае сацыяльнае і культурнае асяроддзе, і ў выніку яна была замешчана партыйнасцю і савецкай ідэалогіяй. Прафесійна ён быў сфарміраваны сваім часам. Савецкая ідэалогія і нацыянальная палітыка ў СССР не дазвалялі пераходзіць мяжу паміж патрыятызмам і нацыяналізмам. Праявы нацыянальнага былі дазіраваныя рэспублікам пэўнымі квотамі.

Вучоны пісаў свае працы на рускай мове і ў прафесійнай дзейнасці кіраваўся ўказаннямі партыйнай ідэалогіі ў галіне мастацтва і навукі. Пад яго кіраўніцтвам у Акадэміі навук БССР распрацоўваліся тэмы «Роль искусства в быту трудящихся в период строительства коммунизма», «Белорусская живопись в период строительства коммунизма». З'яўляючыся шматгадовым навуковым куратарам мастацкіх промыслаў рэспублікі, ён кіраваўся партыйнымі задачамі ўмацавання сувязі мастацтва з жыццём народа. Разам з тым сфарміраваная на працягу жыцця савецкая ментальнасць спалучалася ў яго з усведамленнем свайго этнічнага паходжання. Ён пачуваў сябе беларусам і пры неабходнасці адстойваў годнасць свайго прозвішча¹, узнавіў радавод Кацараў з 1728 г. У яго балела сэрца за развіццё навукі і зберажэнне дасягненняў і помнікаў нацыянальнай культуры. У 1958 г. ён звяртаўся да кіраўніцтва рэспублікі з прапановай арганізацыі Беларускага краязнаўчага таварыства [Кацер 1958]. У 1961 г. выказаў ідэю адкрыць у Мірскім замку дом адпачынку для супрацоўнікаў АН БССР, што магло садзейнічаць захаванню помніка. У 1967 г. вучоны выступіў са слушнай крытыкай незадавальняльнай дзейнасці сектара этнаграфіі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору пад кіраўніцтвам А. Залескага, які за 10 год

¹ У перыяд антысеміцкай кампаніі ў СССР у 1953 г. ён быў звольнены з Беларускага палітэхнічнага інстытута, дзе працаваў выкладчыкам. У лісце кіраўніцтву ён пісаў аб паходжанні свайго прозвішча і зазначыў: «Я не еврей, а белорус» [Кацер 1953].

працы не выдаў аніводнай манаграфіі па важных праблемах этнаграфіі, аднабока і неапраўдана захапіўся выключна атэістычнай прапагандай і пытаннямі сям'і [Кацар 1967, 7]. У 1971 г. прафесар падтрымаў ініцыятыву стварэння Музея народнай архітэктуры і побыту пад Мінскам [Кацар 1971].

У апошнія гады жыцця ў новых гістарычных рэаліях незалежнай Беларусі ён разумеў, што савецкі перыяд існавання БССР скончыўся, і, аглядаючыся назад, пісаў: «Период этот новаторский, революционный. Он очень противоречив. В это время было сделано много хорошего и много дурного (падкрэслена М. Кацарам. – В. Л.), вредного. Дать оценку этого периода по свежим следам у нас нет возможности. Вот я собрал по возможности как можно больше материала по орнаменту. Пусть дадут ему оценку ученые будущего» [Кацар 1992, 1].

Безумоўна, М. Кацар быў патрыётам Беларусі. Праз жыццё ён пранёс сфарміраванае ў дзяцінстве захапленне прыгажосцю і дасканаласцю народных тканін, высока ацэньваў мастацкія дасягненні народнага мастацкага ткацтва і вышыўкі як «выключна жаночага мастацтва»:

Трудолюбивые, наделенные тонким художественным вкусом и столь же высоким чувством прекрасного наши женщины создали высокохудожественное искусство, равное по своей эстетической ценности произведениям профессиональной живописи. Особой зрелостью, завершенностью отличаются композиционные построения и колористические соотношения художественного ткачества. Композиции орнамента художественного ткачества характеризуются исключительной логичностью построения, четкостью и выразительностью форм [Кацар 1991, 6].

Прафесар М. Кацар пакінуў будучыні працу ўсяго свайго жыцця – патрыятычную міфалогію беларускага арнаменту і, напэўна, мог бы сёння быць усцешаны яе ўплывам на новае пакаленне беларусаў. Не выпадае называць «Беларускі арнамент» містыфікацыяй ці навуковым фантамам, як з сучасных навуковых пазіцый ацэньваецца беларускі міфалагічны пантэон «Белорусских народных преданий» П. Шпілеўскага [Левкиевская 2002, 312]. Зыходзячы з нашых ведаў пра народную культуру, сапраўды, можна называць М. Кацара і П. Шпілеўскага «галоўнымі міфатворцамі беларускай традыцыйнай культуры» [Скварчэўскі 2017]. Абодва грунтаваліся на сапраўдных палявых матэрыялах і інтэрпрэтавалі іх з пазіцый, памылковасць якіх нам сёння цалкам зразумела. Кожны з іх збудаваў уласную канструкцыю беларускай культуры: адзін у галіне славянскай міфалогіі (52 персанажы), другі – семантыкі арнаменту (84 сімвалы). Яны былі перакананыя, што беларускі народ у сваёй памяці захаваў шматлікія вобразы язычніцкай даўніны і задача даследчыка – раскрыць іх. Фантомнасць ці фэйканасць гэтых канструкцый сёння нам відавочная. Яны застануцца ў гісторыі развіцця навукі эпізодамі і матэрыялам, на які, аўтар, які паважае сябе, ніколі не будзе спасылацца. Але нельга не адзначыць, што ў навуковай працы М. Кацара і П. Шпілеўскага яднае агульнае патрыятычнае імкненне паслужыць сваёй Бацькаўшчыне, сцвердзіць старажытнасць, каштоўнасць і багацце культуры беларусаў.

Найбольш падыходзіць для створанай М. Кацарам канструкцыі вызначэнне «патрыятычная міфалогія беларускага арнаменту». Невыпадкова за-

вяршае ён свой рукапіс наступнымі словамі: «Доброта, трудолюбие, мудрость в практической деятельности, правдолюбие, милосердие и гостеприимство воплощены в узорах орнамента белорусского народного художественного ткачества. Внимательно всматривайтесь в эти узоры, и вы постигнете величие и красоту, силу рук белорусского народа. Орнамент – зеркало души» [Кацер 1992–1993, 189].

Інверсія аўтарскага падыходу

Кніга М. Кацара «Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка» ўбачыла свет, дзякуючы рэдактуры Я. М. Сахуты і выдавецтву «Беларуская энцыклапедыя». Першапачатковы тэкст быў перакладзены на беларускую мову, малюнкi пераведзены ў графічныя схемы, дапоўнены каляровымі ілюстрацыямі.

У выданні была здзейснена пэўная інверсія аўтарскага падыходу. Як было паказана вышэй, М. Кацар не быў семіёлагам, не валодаў метадалогіяй семіятычнага аналізу. Вызначэнне «сімвал» і слова «семантыка» ў яго рукапісах сустракаецца рэдка. Галоўнай катэгорыяй мастацтвазнаўцы для тлумачэння зместу арнаменту быў мастацкі вобраз у яго канкрэтыцы, сувязі з рэчаіснасцю; арнамент не асэнсоўваўся ім як знак, знакавая сістэма і шматпластавы тэкст культуры. Пры выданні Я. Сахутам праца М. Кацара была пераакцэнтавана ў бок сімвалікі арнаменту і вызначэння яго семантыкі. У тытуле замест «вобразы-ўзоры» з'явіўся «арнамент», найменні ўзораў пададзены ў кнізе без ужывання аўтарскіх вызначэнняў «вобраз» (захаваўся толькі ў загалоўках асобных частак) і «ўзор» (Спарыш, Вялікая Багіня – Маці-зямля, сям'я і інш.), замест чаго асобныя ўзоры былі названы «сімваламі» (сімвал продкаў, сімвал багацця і дабрабыту, Лада – сімвал кахання і прыгажосці), што ў аўтарскім тэксце адсутнічае. Выявы арнаментаў у графічных прамалёўках таксама названы сімваламі.

Пераакцэнтаванне вобразнасці народнага тэкстыльнага арнаменту, якую імкнуўся раскрыць М. Кацар, на арнаментальны знак, сімвал надало кнізе вонкавыя рысы навуковасці і паспрыяла яе актуальнасці, бо тэма сімвалікі была запатрабаваная грамадствам. Рэдактура ўлагодзіла відавочны дылетантызм аўтарскага падыходу, выправіла некаторую нелагічнасць структуры зместу рукапісу. На заўвагу рэдактара ў прадмове, што многія разважанні аўтара могуць здацца спрэчнымі і недастаткова абгрунтаванымі, а праца не прэтэндуе на навуковую

Графічныя выявы арнаментаў з кнігі «Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка»

Графічныя выявы арнаментаў з кнігі «Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка»

аналітычнасць [Кацар 1996, 7], мала хто з карыстальнікаў звяртае ўвагу. Дададзеныя рэдактарам заўвагі ў прадмове да трэцяга выдання пра спрэчнасць і неабгрунтаванасць семантыкі позніх натуралістычных зааморфных і раслінных матываў у тэкстылі, пра мажлівасці далейшай інтэрпрэтацыі гэтага матэрыялу [Кацар 2013, 7], не паўплывалі на масавае ўспрыманне зместу кнігі і яе далейшае пашырэнне ў масах.

Новыя спосабы тыражавання і распаўсюджвання інфармацыйнага кантэнту інтэрнэт-рэсурсамі, якія сталі даступны неабсяжнай колькасці карыстальнікаў з другой паловы 1990-х гг., абумовілі вялізную папулярнасць выдання ў грамадстве. Прычынамі таму былі таксама выбух грамадскай цікавасці да традыцый беларускай культуры, якая ўзнялася з атрыманнем Беларуссю суверэнітэту і незалежнасці. Складаныя сацыяльныя, эканамічныя і палітычныя працэсы і наступствы перабудовы канца 1980-х гг., распаду СССР, руйнаванне савецкіх ідэалаў спрыялі татальнай міфалагізацыі ўспрымання рэчаіснасці і штодзённага жыцця ў грамадскай свядомасці, зменам ментальнай карціны свету ў людзей на постсавецкай прасторы. Цікавасць сучаснага грамадства да праблемы сімвала і семантыкі арнаменту правакавалася новым тыпам свядомасці, практыкамі мыслення і ўспрымання, што ўласцівыя новай лічбавай эпосе, кіберпрасторы і новым медыя. Гібрыд вобразна-семантычнай кадыфікацыі беларускага арнаменту, прэзентаваны выданнем працы М. Кацара, спарадзіў у 2010-я гг. новыя спробы яго «расшыфроўкі» як «паслання продкаў» і «нацыянальнага коду»¹.

¹ Гэта тэма закранаецца ў артыкуле аўтара «Арнамент і “вышыванка” ад традыцыі да нацыянальнага кода (беларускія практыкі 2010-х гадоў)» [Лабачэўская 2017].

На заканчэнне

Тэма беларускага народнага арнаменту застаецца навукова не распрацаванай і пры тым яна вельмі запатрабаваная грамадствам. Беларусы стагоддзі жыўць пад знакам арнаменту. Не здрадзілі яму ў савецкі час, «вышымайкавым» шляхам вярнулі сабе ў апошнія гады як сімвал сваёй нацыянальнай ідэнтычнасці.

Даследаванне праблемы семантыкі арнаменту патрабуе ад даследчыка шырокай эрудыцыі і выкарыстання міждысцыплінарных метадаў і навуковага інструментарыя. Паглыбленне аўтара артыкула ў інтэнцыі, крыніцы і эвалюцыю працы над гэтай тэмай прафесара М. Кацара, крытычны падыход да яе аналізу выкліканы выключна жаданнем пазбавіцца ад спаракнелых путаў, якія не дазваляюць рухацца на гэтым шляху наперад. Варта сфармуляваць шэраг пазіцый, якія *бесперспектыўна* браць новым даследчыкам арнаменту і народнага тэкстылю беларусаў за навуковую спадчыну:

1. Тэкстыльны арнамент беларусаў разглядаць адарвана ад агульнай эвалюцыі арнаменту і гісторыі развіцця тэкстылю.

2. Семантычныя трактоўкі элементаў арнаменту экстрапаліраваць на фантомнае рэканструяванне славянскай язычніцкай міфалогіі.

3. Бачыць у пазнейшых запазычаннях інтэрнацыянальнага арнаменту («мыльнага», або «бракараўскага») старажытныя сімвалы.

4. Разумець тэкстыльныя артэфакты як этнічна «беспашпартныя», гэта значыць не браць пад увагу прысутнасць у арнаменце іншаэтнічных складнікаў (напрыклад, антрапаморфныя выявы на ручніках стараабраднікаў Віцебшчыны).

5. Выхопліваць асобныя элементы арнаменту з агульнай кампазіцыі дэкору тканін, характар якога абумоўлены тэхнікай ткацтва (бранае, закладное, шматнітовае) ці вышыўкі.

6. Бачыць у складаных элементах тэкстыльнага арнаменту канструкцыю нахштальт дзіцячай пірамідкі, у якой некалькі простых частак даюць новую форму, а ў арнаменце адпаведна – новы сэнс (прыклад: узор абуджэння прыроды вясной = узор сонца + узор зямлі).

7. Разглядаць арнамент як выяўленчы від мастацтва, апавядальнасць і вобразнасць якога раўназначныя мове і супадаюць па змесце з вуснапаэтычнай народнай творчасцю.

Арнамент – фундаментальны код спазнання чалавецтвам свайго быцця ў прасторы і часе, па сваёй прыродзе ён наднацыянальны, не ідэалагічны і, разам з тым, можа быць падпарадкаваны ідэалогіі, пастаўлены на службу нацыянальнай ідэі. «Арнамент больш філасофскі за іншыя галіны выяўленчага мастацтва, бо ён выяўляе не асобныя рэчы і не асобныя іх суадносіны, а злучае нагляднасцю нейкія сусветныя формулы быцця», – гэтае выказванне філосафа і святара Паўла Фларэнскага, які лічыў, што сэнс арнаменту заключаны ў прыгажосці [Флоренский 2000, 160], варта прыняць за метадалагічны пастулат.

Спіс выкарыстаных крыніц

- Арнаменты 2004 – Арнаменты Падняпроўя / аўт. тэкстаў Г. Р. Нячаева [і інш.] ; навук. рэд. Я. М. Сахута. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 606 с.
- Бараноўскі 2016 – Бараноўскі, А. В. Матруна Маркевіч – аўтар узору, узятага за аснову арнаменту на дзяржаўным сцягу Беларусі / А. В. Бараноўскі // Віцебскі край : матэрыялы II Міжнар. навук.-практ. канф., прысв. 385-годдзю выхаду ў свет «Буквара» Спірыдона Собаля, 24 лістап. 2016 г., Віцебск / Віцеб. дзярж. у-т імя П. М. Машэрава, каф. гісторыі Беларусі ; [рэдкал.: Т. М. Адамян (гал. рэд.) і інш.]. – Мінск : Нац. б-ка Беларусі, 2017. – Т. 2. – С. 21–23.
- Басаў 1994 – Басаў, А. Н. М. Флагі Беларусі ўчора і сёння / А. Н. Басаў, І. Ф. Куркоў / пер. А. Н. Найдовіч. — Мінск : Полымя, 1994. – 36 с.
- Беларускі 1953 – Беларускі народны арнамент / Савет прамысловай кааперацыі БССР. – Мінск : [б. в.], 1953. – [137] л.
- Бобровіч 2019 – Бобровіч, Г. А. Гендерныя аспекты семантыкі форм беларускага арнаменту по М. С. Кацэру / Г. А. Бобровіч // Искусство и культура : науч.-практ. журн. / Витеб. гос. ун-т ім. П. М. Машэрава. – 2019. – № 4. – С. 69–75.
- Герб 1997 – Герб і сцяг Беларускай дзяржавы / склад. Э. М. Скобелеў. – Мінск : Юнацтва, 1997. – 31 с.
- Древлянский 1846 – Древлянский, П. Белорусские народные поверья / П. Древлянский // Журн. М-ва народного просвещения. – СПб., 1846. – Прибавления. Кн. 4.
- Жабінская 1990. – Жабінская М. П. Рэцэнзія на кнігу М. С. Кацэра «Беларускі арнамент». Друг. пал. 1990 – пач. 2000 гг. Машынапіс. – 63 с. // Беларус. дзярж. архіў-музей літ. і мастацтва (БДАМЛМ). – Фонд 485. – Воп. 1. – Спр. 39.
- Клейн 2004 – Клейн, Л. С. Воскрешение Перуна: к реконструкции восточнославянского язычества / Л. С. Клейн. – СПб. : Евразия, 2004. – 479 с. – (Magicum).
- Кацэр 1940 – Кацэр, М. С. Дзённік палявых нататак за 1940 год. – 60 с. (ксеракопія рукапісу) // Этнаўсё [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://ethno.by/vydanni/430082915>. – Дата доступу: 13.11.2020.
- Кацэр 1996 – Кацэр, М. С. Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка / М. С. Кацэр ; навук. рэд. Я. М. Сахута. – Мінск : БелЭн, 1996. – 208 с.
- Кацэр 1958 – Кацэр, М. С. Народнае і прыкладнае мастацтва савецкай Беларусі / М. С. Кацэр : [Альбом / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акад. навук БССР. – Мінск : Дзярж. выд-ва БССР, 1958. – [230] с.
- Кацэр 1960 – Кацэр, М. С. Нарысы па гісторыі выяўленчага мастацтва Савецкай Беларусі / М. С. Кацэр. – Мінск : Дзяржвыд. БССР, 1960. – 183 с.
- Кацэр 2005 – Кацэр, М. С. Паганскае капішча ў Менску ў XIX – пачатку XX ст. // Druvis. Almanach centru etnakasmalogijii Kriujā. – 2005. – № 1. – С. 131–132.
- Кацэр 2013 – Кацэр, М. С. Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка / М. С. Кацэр ; навук. рэд. Я. М. Сахута. – 3-е выд. – Мінск : БелЭн, 2013. – 223 с.
- Кацэр 1950 – Кацэр М. С. Белорусский орнамент. Стаття для альбому «Белорусский народный орнамент». 1950–1952. Машынапіс. – 26 с. // Беларус. дзярж. архіў-музей літ. і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 149. Воп. 1. Спр. 22.
- Кацэр 1953 – Кацэр, М. С. Жалобы, заявленія, пісьма в Бел. политех. ін-т АН БССР і др. по вопросу происхождения его фамилии. Машынапіс. 25.02.1953 – 2.02.1954. – 8 с. // Беларус. дзярж. архіў-музей літ. і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 149. Воп. 1. Спр. 160.
- Кацэр 1958 – Кацэр, М. С. Предложения по вопросу организации краеведческого общества Белорусской ССР. Машынапіс. 4.03.1958. – 4 с. // Беларус. дзярж. архіў-музей літ. і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 149. Воп. 1. Спр. 218.
- Кацэр 1960 – Кацэр, М. С. Народное декоративно-прикладное искусство советской Белоруссии. Стаття. 1960-я гг. Машынапіс. – 26 с. // Беларус. дзярж. архіў-музей літ. і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 149. Воп. 3. Спр. 50.

Кацер 1966 – Кацер, М. С. Синтез народного и декоративно-прикладного искусства в советской архитектуре // Беларус. дзярж. архіў-музей літ. і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 149. Воп. 3. Спр. 23.

Кацер 1967 – Кацер, М. С. Письмо секретарю Минского горкома КПСС и секретарю парткома АН БССР по вопросу недостатков в ИИЭФ. Машынапіс. 12 апр. 1967 г. – 10 с. // Беларус. дзярж. архіў-музей літ. і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 149. Воп. 1. Спр. 123.

Кацер 1969 – Кацер, М. С. Художественное ткачество и вышивка. Очерк. 8.09.1969. Рукапіс. – 46 с. // Беларус. дзярж. архіў-музей літ. і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 149. Воп. 2. Спр. 22.

Кацер 1971 – Кацер, М. С. Создадим музей народной архитектуры и этнографии. Статья. 21.06.1971. – 32 с. // Беларус. дзярж. архіў-музей літ. і мастацтва (БДАМЛМ). – Ф. 149. Воп. 2. Спр. 22.

Кацер 1972 – Кацер, М. С. Народно-прикладное искусство Белоруссии (от первобытного общества до 1917 г.): [учеб. пособие для театр.-худож. учеб. заведений] / М. С. Кацер. – Минск : Выш. шк., 1972. – 173 с.

Кацер 1977 – Кацер, М. С. Автобиография : Ч. 1. [1906–1950 гг.]. – Минск, 1977. Машынапіс. – 50 с. // Нац. б-ка Беларусі, аддзел рукапісаў. – 11Рк371к.

Кацер 1979 – Кацер, М. С. Народни орнамент художнього ткацтва та вышивки Беларусі / М. С. Кацер // Народна творчість та этнографія. – 1979. – № 3. – С. 35–39.

Кацер 1991 – Кацер, М. С. Образы-узоры белорусского народного художественного ткачества. – Минск – Крыжовка, 1991. Ксеракопія рукапісу. – 213 с. // Архіў аўтара.

Кацер 1990 – Кацер, М. С. Образы-узоры народного художественного ткачества Белоруссии : Вып. 2. – Минск – Крыжовка, 1990–1992. Ксеракопія рукапісу. – 224 арк. // Нац. б-ка Беларусі, аддзел рукапісаў. – 11Рк372к.

Кацер 1990а – Кацер, М. С. Белорусский орнамент : Ч. 2, гл. VIII–X. Орнамент 20-го века. – Минск – Крыжовка, 1990–1992. Ксеракопія рукапісу. – 188 арк. // Нац. б-ка Беларусі, аддзел рукапісаў, 11Рк374.

Кацер 1992 – Кацер, М. С. Белорусский орнамент. Ч. 1. От первобытного общества до 19 в. – Минск – Крыжовка, 1992–1993. Ксеракопія рукапісу. – 267 с. : 1400 іл. // Нац. б-ка Беларусі, аддзел рукапісаў. – 11Рк373к.

Киркор 1882 – Киркор, А. Следы язычества в праздниках, обрядах и песнях / А. Киркор // Живописная Россия: Литовское и белорусское Полесье. – Минск : БелЭн, 1993 (рэпринт. воспрозв. изд. 1882 г.). – С. 249–274.

Коршак 2017 – Коршак, А. М. Пасланні ад продкаў. Аб чым расказвае беларускі арнамент / А. М. Коршак. – Минск : БелЭН, 2017. – 80 с. – (Серія «Энцыклапедыя народнага майстра»).

Лобачевская 2013 – Лобачевская, О. А. Белорусский народный текстиль: художественные основы, взаимосвязи, новации / О. А. Лобачевская. – Минск : Беларус. навука, 2013. – 527 с.

Лявонава, А. Даследчык і настаўнік / А. Лявонава, В. Шматаў. – Мастацтва. – 1986. – № 12. – С. 65.

Лабачэўская 2017 – Лабачэўская, В. Арнамент і «вышыванка» ад традыцыі да нацыянальнага кода (беларускія практыкі 2010-х гадоў) / В. Лабачэўская // Традиционный белорусский костюм в европейском культурном пространстве: материалы Междунар. науч. форума, Минск, 19–20 окт. 2017 г. / Нац. акад. наук Беларусі ; сост. П. А. Богдан, М. Н. Винникова, Ф. П. Лысенко. – Минск : Беларус. навука, 2017. – С. 139–146.

Левкиевская 2002 – Левкиевская, Е. Е. Механизмы создания мифологических фантомов в «Белорусских народных преданиях» П. Древлянского / Е. Е. Левкиевская // Рукописи, которых не было. Подделки в области славянского фольклора. – М. : Ладомир, 2002. – С. 311–351. – (Русская потаенная литература).

Лялькоў 2005 – Лялькоў, І. Пытаньне дзяржаўнай сымбалікі ў Беларусі: гісторыя і сучасны стан / І. Лялькоў [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://pahonia-plakat.narod.ru/bielaruskaja_simvolika.htm. – Дата доступу: 21.11.2020.

Рассадин 2009 – Рассадин, С. Е. Государственные символы Беларуси: исторические истоки и судьбы герба и флага / С. Е. Рассадин. – Минск : Беларусь, 2009. – 112 с.

Рассадин 2019 – Рассадина, С. Орнамент судьбы: человека, народа, государства / С. Рассадина // Беларус. думка. – 2019. – № 11. – С. 70–76.

Рыбаков 1953 – Рыбаков, Б. А. Искусство древних славян / Б. А. Рыбаков // История русского искусства : [в 13 т. / Акад. наук СССР, Ин-т истории искусств]. – М. : Изд.-во Акад. наук СССР, 1953–1964. – Т. 1. – 1953. – С. 39–92.

Рыбаков 1981 – Рыбаков, Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1981. – 607 с.

Совет – Совет промышленной кооперации БССР (Белпромсовет) // Нац. архіў Рэсп. Беларусь. – Ф. 340. Воп. 4. Спр. 407.

Скварчэўскі 2017 – Скварчэўскі, Д. Загадкі Мінскага капішча. Ці быў дуб «Волатам»? [Электронны рэсурс] // Будзьма беларусамі. – 13.03.2017. – Рэжым доступу: <https://budzma.by/news/zahadki-minskaaha-kapishcha-tsi-byw-dub-volatam.html>. – Дата доступу: 22.10.2020.

Сцяг 2020 – Сцяг Рэспублікі Беларусь // Вікіпедыя [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.wikiwand.com/be>. – Дата доступу: 12.11.2020.

Шпилевский 1852 – Шпилевский, П. Беларусские народные поверья / П. Шпилевский // Журн. Мин-ва народного просвещения. – СПб., 1852. – Литературные прибавления, № 3, декабрь.

Флоренский 2000 – Флоренский, П. Собрание сочинений : Статьи и исследования по истории и философии искусства и археологии / Священник Павел Флоренский ; сост. и общ. ред. игумена Андроника (А. С. Трубачева). – М. : Мысль, 2000. – (Философское наследие, т. 131). – 446 с.

Якаўлева 2020 – Якаўлева, А. Внучка Матрэны расказала о своих родных, которые участвовали в Великой Отечественной войне / А. Якаўлева // Голос Сенненшчыны. – 2020. – 8 ліп. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.senno.by/?p=35478>. – Дата доступу: 12.11.2020.

ОЛЬГА ЛОБАЧЕВСКАЯ

ПАТРИОТИЧЕСКАЯ МИФОЛОГИЯ БЕЛОРУССКОГО ОРНАМЕНТА ПРОФЕССОРА М. С. КАЦЕРА

Книга М. С. Кацера «Белорусский орнамент. Ткачество. Вышивка», изданная в 1996 г. под редакцией Е. М. Сахуты, за 25-летний период широкого функционирования в различных дискурсах и художественных практиках национальной культуры не стала предметом научной критики. В статье анализируется методика сбора автором полевого материала по орнаменту в 1934–1940 гг., подходы к раскрытию его образного содержания, основанные на методологии советского искусствоведения и диалектическом материализме, наработках мифологической школы в изучении фольклора и этнографии, теории славянского язычества Б. А. Рыбакова. Мифотворческий характер труда М. Кацера определяется как «патриотическая мифология белорусского орнамента» и соотносится с фантомным мифологическим пантеоном беларусов, созданным П. Шпилевским в середине XIX в. Сделан вывод о правомерности исключения книги из научного дискурса.

Ключевые слова: орнамент, ткачества, вышивки, символ, семантика, мифология, мифотворчество.

VOLHA LABACHEUSKAYA

PATRIOTIC MYTHOLOGY OF THE BELARUSIAN ORNAMENT BY PROFESSOR M. S. KACER

The book of M. S. Kacera “Belarusian ornament. Weaving. Embroidery”, published in 1996 under the editorship of Y. M. Sakhuta, for a 25-year period of wide functioning in various discourses and artistic practices of the national culture did not become the subject of scientific criticism. The article approaches to disclosing its figurative content based on the methodology of Soviet art history and dialectical materialism, the achievements of the mythological school in the study of folklore and ethnography, the theory

of Slavic paganism by B. Rybakov. The myth-making nature of M. Kacar's work is defined as 'the patriotic mythology of the Belarusian ornament' and is related to the phantom mythological pantheon of Belarusians created by P. Shpilevsky in the middle of the 19th century. The conclusion is made about the legitimacy of excluding the book from scientific discourse.

Keywords: ornament, weaving, embroidery, symbol, semantics, mythology, myth-making.

References

- Arnamenty 2004 – Arnamenty Padniaproŭja [Ornaments of the Dnieper region] / author H. R. Niačajeva [i inš.] ; ed. Ja. M. Sachuta. – Minsk : Bielarus. navuka, 2004. – 606 p. [in Belarusian]
- Baranoŭski 2016 – Baranoŭski, A. V. Matruna Markievič – aŭtar uzoru, uziataha za asnovu arnamentu na dziaŭžaŭnym sciahu Bielarusi [Matruna Markevich – the author of the sample taken as a basis of an ornament on the state flag of Belarus] / A. V. Baranoŭski // Viciebski kraj : materyjaly II Mižn. navuk.-prakt. kanferencyi, prysv. 385-hoddziu vychadu ŭ sviet «Bukvara» Spirydona Sobalia, 24 list. 2016 h., Viciebsk [Viciebsk region: materials of II International. scientific-practical conf., devoted to 385th anniversary of the publication of "Primer" by Spirydon Sobal, November 24. 2016, Viciebsk] / Vicieb. dziaŭž. u-t imia P. M. Mašerava, kafiedra historyi Bielarusi ; [ed. board : T. M. Adamian (chief ed.) i inš.]. – Minsk : Nac. b-ka Bielarusi, 2017. – T. 2. – P. 21–23. [in Belarusian]
- Basaŭ 1994 – Basaŭ A. N. Flahi Bielarusi ŭčora i sionnia [Flags of Belarus yesterday and today] / A. N. Basaŭ, I. F. Kurkoŭ / trans. A. N. Najdovič. – Minsk : Polymia, 1994. – 36 p. [in Belarusian]
- Bielaruski 1953 – Bielaruski narodny arnament [Belarusian folk ornament] / Saviet pramyslovaj kaapierycy BSSR. – Minsk : [b. v.], 1953. – [137] p. [in Belarusian]
- Bobrovich 2019 – Bobrovich, G. A. Gendernyye aspekty semantiki obrazov belorusskogo ornamenta po M. S. Katseru [Gender aspects of the semantics of images of the Belarusian ornament according to M. S. Katsler] / G. A. Bobrovich // Iskusstvo i kul'tura : nauch.-prakt. zhurn. [Art and culture: scientific and practical. journal] / Viteb. gos. u-t im. P. M. Masherova. – 2019. – № 4. – P. 69–75. [in Russian]
- Hierb 1997 – Hierb i sciah Bielaruskaj dziaŭžavy [Coat of arms and flag of the Belarusian state] / comp. E. M. Skobieliu. – Minsk : Junactva, 1997. – 31 p. [in Belarusian]
- Drevlyanskiy 1846 – Drevlyanskiy, P. Belorusskiye narodnyye pover'ya [Belarusian folk beliefs] / P. Drevlyanskiy // Zhurn. M-va narodnogo prosveshcheniya [Ministry of Public Education Journal]. – SPb., 1846. – Pribavleniya [Additions]. Book 4. [in Russian]
- Žabinskaja 1990. – Žabinskaja M. P. Recenzija na knihu M. S. Kacara "Bielaruski arnament". Druh. pal. 1990 – pač. 2000 hh. Mašynapis [Review of the book by M. S. Kacar "Belarusian ornament". Second half 1990 – beginning 2000. Typescript.]. – 63 p. // Bielaruski dziaŭžaŭny archiŭ litaratury i mastactva (BDALIM) [Belarus. state archive-museum lit. and art]. – F. 485. Vop. 1. Spr. 39. [in Belarusian]
- Kleyn 2004 – Kleyn, L. S. Voskresheniye Peruna: k rekonstruktsii vostochnoslavjanskogo yazychestva [Resurrection of Perun: to the reconstruction of East Slavic paganism] / L. S. Kleyn. – SPb. : Yevraziya, 2004. – 479 p. – (Magicum). [in Russian]
- Kacar 1940 – Kacar, M. S. Dzionnik paliavych natatak za 1940 hod [Diary of field notes for 1940]. – 60 p. (ksierakopija rukapisu) // Etnaŭsio [Electronic resource]. – Access mode: <https://ethno.by/vydanni/430082915>. – Date of access: 13.11.2020. [in Belarusian]
- Kacar 1996 – Kacar, M. S. Bielaruski arnament. Tkactva. Vyšyŭka [Belarusian ornament. Weaving. Embroidery] / M. S. Kacar ; scientific ed. Ja. M. Sachuta. – Minsk : BielEn, 1996. – 208 p. [in Belarusian]
- Kacar 1958 – Kacar, M. S. Narodnaje i prykladnoje mastactva savieckaj Bielarusi [Folk and applied art of Soviet Belarus] / M. S. Kacar : [Albom / In-t mastactvaznaŭstva, etnagrafii i faŭkloru Akad. navuk BSSR]. – Minsk : Dziaŭž. vyd-va BSSR, 1958. – [230] p. [in Belarusian]
- Kacar 1960 – Kacar, M. S. Narysy pa historyi vyjaŭlienčaha mastactva Savieckaj Bielarusi [Essays on the history of fine arts of Soviet Belarus] / M. S. Kacar. – Minsk : Dziaŭžvyd. BSSR, 1960. – 183 p. [in Belarusian]
- Kacar 2005 – Kacar, M. S. Pahanskaje kapišča ŭ Miensku ŭ XIX – pačatku XX st. [Pagan shrine in Minsk in the XIX - early XX centuries] // Druvis. Almanach centru etnakasmalogiji Kryuja [Druvis. Almanach Center of Ethnocasmalogy Kryuja]. – 2005. – № 1. – P. 131–132. [in Belarusian]

Kacar 2013 – Kacar, M. S. Bielaruski arnamient. Tkactva. Vyšyūka [Belarusian ornament. Weaving. Embroidery] / M. S. Kacar ; scientific ed. Ja. M. Sachuta. – 3rd ed. – Minsk : BielEn, 2013. – 223 p. [in Belarusian]

Katser 1950 – Katser M. S. Belorusskiy ornament. Stat'ya dlya al'boma «Belorusskiy narodnyy ornament». 1950–1952. Mashinopis' [Belarusian ornament. Article for the album “Belarusian folk ornament”. 1950–1952. Typescript]. – 26 p. // Belarus. gosud. arkhiv-muзей lit. i isskustva (BGAMLI) [Belarus. state archive-museum lit. and art]. – F. 149. Vop. 1. Spr. 22. [in Russian]

Katser 1953 – Katser, M. S. Zhaloby, zayavleniya, pis'ma v Bel. politekh. in-t AN BSSR i dr. po voprosu proiskhozhdeniya yego familii. Mashinopis' [Complaints, statements, letters to Bel. polytechnic. Institute of the Academy of Sciences of the BSSR and others on the origin of his surname. Typescript]. 25.02.1953 – 2.02.1954. – 8 p. // Belarus. gosud. arkhiv-muзей lit. i isskustva (BGAMLI) [Belarus. state archive-museum lit. and art]. – F. 149. Vop. 1. Spr. 160. [in Russian]

Katser 1958 – Katser, M. S. Predlozheniya po voprosu organizatsii krayevedcheskogo obshchestva Belorusskoy SSR. Mashinopis' [Proposals on the organization of the local history society of the Byelorussian SSR. Typescript]. 4.03.1958. – 4 p. // Belarus. gosud. arkhiv-muзей lit. i isskustva (BGAMLI) [Belarus. state archive-museum lit. and art]. – F. 149. Vop. 1. Spr. 218. [in Russian]

Katser 1960 – Katser M. S. Narodnoye dekorativno-prikladnoye iskusstvo sovetskoy Belorussii. Stat'ya. 1960-ya gg. Mashinopis' [Folk arts and crafts of Soviet Belarus. Article. 1960s Typescript.]. – 26 p. // Belarus. gosud. arkhiv-muзей lit. i isskustva (BGAMLI) [Belarus. state archive-museum lit. and art]. – F. 149. Vop. 3. Spr. 50. [in Russian]

Katser 1966 – Katser M. S. Sintez narodnoga i dekorativno-prikladnogo iskusstva v sovetskoy arkhitekture [Synthesis of folk and decorative-applied art in Soviet architecture Belarus] // Belarus. gosud. arkhiv-muзей lit. i isskustva (BGAMLI) [Belarus. state archive-museum lit. and art]. – F. 149. Vop. 3. Spr. 23. [in Russian]

Katser 1967 – Katser, M. S. Pis'mo sekretaryu Minskogo gorkoma KPSS i sekretaryu partkoma AN BSSR po voprosu nedostatkov v IIEF. Mashinopis' [Letter to the Secretary of the Minsk City Committee of the CPSU and the Secretary of the Party Committee of the BSSR Academy of Sciences on the issue of shortcomings in the IASEF. Typescript.]. 12 apr. 1967 g. – 10 p. // Belarus. gosud. arkhiv-muзей lit. i isskustva (BGAMLI) [Belarus. state archive-museum lit. and art]. – F. 149. Vop. 1. Spr. 123. [in Russian]

Katser 1969 – Katser M. S. Khudozhestvennoye tkachestvo i vyshivka. Ocherk. 8.09.1969. Rukopis' [Art weaving and embroidery. Essay. 8.09.1969 Manuscript.]. – 46 p. // Belarus. gosud. arkhiv-muзей lit. i isskustva (BGAMLI) [Belarus. state archive-museum lit. and art]. – F. 149. Vop. 2. Spr. 22. [in Russian]

Katser 1971 – Katser, M. S. Sozdadim muzey narodnoy arkhitektury i etnografii. Stat'ya [Let's create a museum of folk architecture and ethnography. Article.]. 21.06.1971. – 32 p. // Belarus. gosud. arkhiv-muзей lit. i isskustva (BGAMLI) [Belarus. state archive-museum lit. and art]. – F. 149. Vop. 2. Spr. 22. [in Russian]

Katser 1972 – Katser, M. S. Narodno-prikladnoye iskusstvo Belorussii (ot pervobytnogo obshchestva do 1917 g.): [ucheb. posobiye dlya teatr.-khudozh. ucheb. zavedeniy] [Folk-applied art of Belarus (from primitive society to 1917): [textbook. manual for theater.-artist. textbook institutions]] / M. S. Katser. – Minsk : Vysh. shk., 1972. – 173 p. [in Russian]

Katser 1977 – Katser, M. S. Avtobiografiya : CH. 1. [1906–1950 gg.] [Autobiography: Part 1. [1906–1950]. Typescript]. – Minsk, 1977. – 50 p. // Nats. b-ka Belarusi, otdel rukopisey. – 11Rk371k. [in Russian]

Katser 1979 – Katser, M. S. Narodni ornament khudozhn'ogo tkactva ta vyshivki Belarusi [Folk ornament of artistic weaving and embroidery of Belarus] / M. S. Katser // Narodna tvorchist' ta yetnografiya [Folk art and ethnography]. – 1979. – № 3. – P. 35–39. [in Ukrainian]

Katser 1991 – Katser, M. S. Obrazy-uzory belorusskogo narodnogo khudozhestvennogo tkachestva [Images-patterns of Belarusian folk art weaving]. – Minsk – Kryzhovka, 1991. Kserokopiya rukopisi [Photocopy of the manuscript]. – 213 p. // Arkhiv avtora [Author's archive]. [in Russian]

Katser 1990 – Katser, M. S. Obrazy-uzory narodnogo khudozhestvennogo tkachestva Belorussii [Images-patterns of folk art weaving of Belarus] : Iss. 2. – Minsk – Kryzhovka, 1990–1992. Kserokopiya rukopisi [Photocopy of the manuscript]. – 224 p. // Nats. b-ka Belarusi, otdel rukopisey. – 11Rk372k. [in Russian]

Katser 1990a – Katser, M. S. Belorusskiy ornament : CH. 2, gl. VIII–X. Ornament 20-go veka [Belarusian ornament: Part 2, ch. VIII – X. 20th century ornament]. – Minsk – Kryzhovka, 1990–1992. Kserokopiya rukopisi [Photocopy of the manuscript]. – 188 p. // Nats. b-ka Belarusi, otdel rukopisey, 11Rk374. [in Russian]

Katser 1992 – Katser, M. S. Belorusskiy ornament. CH. 1. Ot pervobytnogo obshchestva do 19 v. [Belarusian ornament. Part 1. From primitive society to the 19th century] – Minsk – Kryzhovka, 1992–1993. Kserokopiya rukopisi [Photocopy of the manuscript]. – 267 p. : 1400 il. // Nac. b-ka Belarusi, addzel rukapisaŭ. – 11Rk373k. [in Russian]

Kirkor 1882 – Kirkor, A. Sledy yazychestva v prazdnikh, obryadakh i pesnyakh / A. Kirkor [Traces of paganism in holidays, rituals and songs] // Zhivopisnaya Rossiya: Litovskoye i belorusskoye Poles'ye [Picturesque Russia: Lithuanian and Belarusian Polesie]. – Minsk : BelEn, 1993 (reprint. vosprozv. izd. 1882 g.). – P. 249–274. [in Russian]

Koršak 2017 – Koršak, A. M. Paslanni ad prodkaŭ. Ab čym raskazvaje bielaruski arnament [Messages from ancestors. What does the Belarusian ornament tell about] / A. M. Koršak. – Minsk : BielEN, 2017. – 80 p. – (Sieryja “Encyklopedyja narodnaha majstra”). [in Belarusian]

Lobachevskaya 2013 – Lobachevskaya, O. A. Belorusskiy narodnyy tekstil': khudozhestvennyye osnovy, vzaimosvyazi, novatsii [Belarusian folk textiles: artistic foundations, relationships, innovations] / O. A. Lobachevskaya. – Minsk : Belarus. nauka, 2013. – 527 p. [in Russian]

Liavonava, A. Dasljedčyk i nastaŭnik [Researcher and teacher] / A. Liavonava, V. Šmataŭ. – Mastactva [Art]. – 1986. – № 12. – P. 65. [in Belarusian]

Labačeŭskaja 2017 – Labačeŭskaja, V. Arnament i “vyšyvanka” ad tradycyi da nacyjanaŭnaha koda (bielaruskija praktyki 2010-ch hadoŭ) [Ornament and “embroidered shirt” from tradition to the national code (Belarusian practices of the 2010s)] / V. Labačeŭskaja // Traditsionnyy belorusskiy kostyum v yevropeyskom kul'turnom prostranstve: materialy Mezhdunar. nauch. foruma, Minsk, 19–20 okt. 2017 g. [Traditional Belarusian costume in the European cultural space: materials of the Intern. scientific. Forum, Minsk, October 19–20, 2017] / Nats. akad. nauk Belarusi ; sost. P. A. Bogdan, M. N. Vinnikova, F. P. Lysenko. – Minsk : Belarus. nauka, 2017. – P. 139–146. [in Belarusian]

Levkiyevskaya 2002 – Levkiyevskaya, Ye. Ye. Mekhanizmy sozdaniya mifologicheskikh fantomov v “Belorusskikh narodnykh predaniyakh” P. Drevlyanskogo [Mechanisms of creation of mythological phantoms in “Belarusian folk legends” by P. Drevlyansky] / Ye. Ye. Levkiyevskaya // Rukopisi, kotorykh ne bylo. Poddelki v oblasti slavyanskogo fol'klora [Manuscripts that didn't exist. Forgeries in the field of Slavic folklore]. – M. : Lodomir, 2002. – P. 311–351. – (Russkaya potayennaya literatura). [in Russian]

Lialkoŭ 2005 – Lialkoŭ, I. Pytaŭnie dziaržaŭnaj symboliki ŭ Bielarusi: historyja i sučasny stan [The issue of state symbols in Belarus: history and modernity] / I. Lialkoŭ [Electronic resource]. – Access of mode: http://pahonia-plakat.narod.ru/bielaruskaja_simvolika.htm. – Date of access: 21.11.2020. [in Belarusian]

Rassadin 2009 – Rassadin, S. Ye. Gosudarstvennyye simvol'y Belarusi: istoricheskiye istoki i sud'by gerba i flaga [State symbols of Belarus: historical origins and fate of the coat of arms and flag] / S. Ye. Rassadin. – Minsk : Belarus', 2009. – 112 p. [in Russian]

Rassadin 2019 – Rassadin, S. Ornament sud'by: cheloveka, naroda, gosudarstva [Ornament of destiny: man, people, state] / S. Rassadin // Belaruskaya dumka [Belarusian thought]. – 2019. – № 11. – P. 70–76. [in Russian]

Rybakov 1953 – Rybakov, B. A. Iskusstvo drevnikh slavyan [The art of the ancient Slavs] / B. A. Rybakov // Istorija russkogo iskusstva [History of Russian art] : [in 13 vol. / Akad. nauk SSSR, In-t istorii iskusstv]. – M. : Izd.-vo Akad. nauk SSSR, 1953–1964. – T. 1. – 1953. – P. 39–92. [in Russian]

Rybakov 1981 – Rybakov, B. A. Yazychestvo drevnikh slavyan [Paganism of the ancient Slavs] / B. A. Rybakov. – M. : Nauka, 1981. – 607 p. [in Russian]

Sovet – Sovet promyslovoj kooperatsii BSSR (Belpromsovet) [Council of industrial cooperation of the BSSR (Belpromsovet)] // Nats. arkhiv Resp. Belarus'. – F. 340. Vop. 4. Spr. 407. [in Russian]

Skvarčeŭski 2017 – Skvarčeŭski, Dz. Zahadki Minskaha kapišča. Ci byŭ dub “Volatam”? [Mysteries of the Minsk shrine. Was the oak a “Giant”?] [Electronic resource] // Budzma bielarusami. – 13.03.2017. – Access mode: <https://budzma.by/news/zahadki-minskaha-kapishcha-tsi-byw-dub-volatam.html>. – Date of access: 22.10.2020. [in Belarusian]

Sciah 2020 – Sciah Respubliki Bielaruś [Flag of the Republic of Belarus] // Wikipedia [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.wikiwand.com/be>. – Date of access: 12.11.2020. [in Belarusian]

Shpilevskiy 1852 – Shpilevskiy, P. Belarusskiye narodnyye pover'ya [Belarusian folk beliefs] / P. Shpilevskiy // Zhurn. Min-va narodnogo prosveshcheniya [Journal of the Ministry of Public Education]. – SPb., 1852. – Literaturnyye pribavleniya. – № 3. – Dekabr'. [in Russian]

Florenskiy 2000 – Florenskiy, P. Sobraniye sochineniy : Stat'i i issledovaniya po istorii i filosofii iskusstva i arkhologii [Collection of essays: Articles and research on the history and philosophy of art and archeology] / Svyashchennik Pavel Florenskiy ; sost. i obshch. red. igumena Andronika (A. S. Trubacheva). – M. : Mysl', 2000. – (Filosofskoye naslediye. – T. 131). – 446 p. [in Russian]

Yakauleva 2020 – Yakauleva, A. Vnuchka Matrony rasskazala o svoikh rodneykh, kotoryye uchastvovali v Velikoy Otechestvennoy voyne [Matryona's granddaughter told about her relatives who took part in the Great Patriotic War] / A. Yakauleva // Golos Sennenshchyny [Voice of Sennenshchyna]. – 2020. – 8 lip. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.senno.by/?p=35478>. – Date of access: 12.11.2020. [in Russian]

Для спасылка: Лабачэўская, В. Патрыятычная міфалогія беларускага арнаменту прафесара М. С. Кацара / В. Лабачэўская // Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні: зб. навук. пр. – Мінск : Беларус. навука, 2021. – Вып. 8. – С. 9–44.

To cite: Labacheuskaya V. Patryjatyčnaja mifalohija bielaruskaha arnamientu prafiesara M. S. Kacara [Patriotic mythology of the Belarusian ornament by professor M. S. Kacar], Bielaruski falklor: materyjaly i dasliedavanni, 2021, iss. 8, pp. 9–44.

У рэдакцыю настуніў 10.10.2020; lobachevskaja@tut.by